

HUSUSİ MEKTUPLARINA GÖRE NAMIK KEMAL'İN DİL VE EDEBİYAT HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ*

Doç. Dr. Celâl TARAKÇI**

Namik Kemal'in mektuplarında çeşitlin meseleler ele alınır. Dinî, iç-timâî, İktisadî ve malî konulardan felsefî, metafizik ve edebî olanlarına kadar birçok husus, mektuplarda işlenir. Kemal'in şahsî yaşayışı, ev hayatı, akrabalarına karşı tavırları da bu mektuplar vasıtasıyla net bir şekilde ortaya konulabilir. Onun devlet, millet hakkındaki görüşleri, devlete hizmet anlayışı ve hizmet şekilleri de mektuplarında belirginleşir.

Biz, bu makalede onun sadece, mektuplarındaki dil ve edebiyat hakkındaki görüşlerine temas edeceğiz. Çalışmamıza esas aldığımız mektuplar Fevziye Abdullah Tansel, Prof. Dr. Ö. Faruk Akün ve Prof. Dr. Zeynep Kerman'ın neşrettikleridir. (*)

1 — Alfabe Meselesi

Namik Kemal, Menemenli Rif'at Bey'e göndermiş olduğu mektuplarda «tebdil veya ıslah-ı hat mes'elesi»ne temas etmektedir.(¹) Mektuplardan anlaşılıyor ki Rif'at Bey, okur-yazarlığın gelişmesi, marifin yaygınlaşması için Arap harfleri yerine Lâtin harflerinin kabulü gerektiğini ileri sürmüştü.(²) Namık Kemal, Rif'at Bey'in fikrine katılmıyor: «Hattın islâhı için Lâtin hurûfatını bizim lisâna almak Firenk elbisesi giymeği, mülkün islâhına medâr olur zannetmek kabîlindendir.»(³) dedikten sonra Lâtin harf-

(*) Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Hususî Mektupları, C: I, Ankara, 1967, XLVIII+512 s. C: II, Ankara, 1969, XXX+532 s. C: III, Ankara, 1973, LXXI+526 s. C: IV, Ankara, 1986, LXXIII+758 s.

Ömer Faruk Akün, Namık Kemal'in Mektupları, İstanbul 1972, XX+544 s.
Zeynep Kerman, Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal, Namık Kemal'in Mektuplarına Ek, İstanbul 1988, s. 75-102.

(1) TANSEL, C: II, s. 189-197, 210-218, 235-237, 244.

(2) a.e., C: II, s. 191-192.

(3) a.e., C: II, s. 190.

(**) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

lerinin sayıca az olduğuna dikkati çekiyor. Vatan şairine göre «bizim için, soldan sağa yazı yazmak diz bükülemyecek derecede dar pantolon giymeğe benzer.»⁽⁴⁾ Bu tarz, hızlı yazmayı önler. Kemal Bey, Rif'at'ın : «Lâtin hurûfu kullanan milletler onbeş-yirmi gün içinde her gördüğünü okur.»⁽⁵⁾ sözüne de katılmıyor. O, bu hususta diyor ki : «Okumak melekesi hurûf ve hareketin iânesinden değil, eşkâl-i kelimât ile ülfet-i nazardandır.»⁽⁶⁾ Namık Kemal, sözü maarifin yaygınlaştırılmasına getirerek «Ma'ârif-i Umumiyye mâlik olan yerlerde, lâ-akâl yedi sene mektebe gitmemiş adam yoktur.» diyor ve devam ediyor : «Maksad ta'mim-i ma'ârif ise, çocukları yedi-sekiz sene okutacak mektep yapmalı.»⁽⁷⁾

Lâtin harflerinin kabulü, Arap harfleriyle yazılmış olan «kitapların iptali» demek olduğuna işaret ettikten sonra Namık Kemal, harflerin «en ziyâde ıslâhı tarafında bulunanlardan biri benim; fakat ta'mim-i ma'ârif esas tutarak değil.. Tahsili biraz teshîl için hurufun ıslâhında benim düşündüğüm yolu ise, bugün bir gazete vücûda getirebilir. Gazetecilik ettiğim sırada kapanmaktan, lağvolunmaktan, ıktirebtan, nefyden vakit bulabilse idim, şimdiye kadar vücûda gelmiş gitmiş idi.»⁽⁸⁾ demektedir.

«Yazısız, kitapsız lisan»ı «köksüz ağaca» benzeten⁽⁹⁾ Namık Kemal, mevcut harflerle «kâffe-i milel-i mütemeddinenin ve bizde mevcut olan akvâmın her söyledikleri lâkırdıyı aynı aynına yazmağa»⁽¹⁰⁾ muhtaç olmadığımızı söylüyor. «Her kavmin telâffuzunu aynı aynına tahrîre muktedir» dünyada bir lisan bulunmadığını da hatırlatan Cezmî muharriri diyor ki : «Başka lisanlardaki kelimelerin aynıyle yazılmasında, bizim için ne muhassenat olacak? Amma Osmanlılar bu hurûf sâyesinde lord

u leverd, prens 'i pernes okuyorlar imiş, ne yapalım. Avrupalılar Muhammed'i Mahomed, mescidi mosk okuyorlarmış, bununla maârifleri tenakus mu ediyor?.....Hûlâsa, biz, tebdil-i hurûfa muhtâc isek, Osmanlı lisânını doğru okumak için muhtacız; başka lisânları doğru okumak için değil.»⁽¹¹⁾

Namık Kemal, Lâtin harflerinin «kabûlüne ne lüzum, ne de imkân»⁽¹²⁾ görüyor.

(4) a.e., C: II, s. 191.

(5) a.e., C: II, s. 191.

(6) a.e., C: II, s. 192.

(7) a.e., C: II, s. 192.

(8) a.e., C: II, s. 193.

(9) a.e., C: II, s. 244.

(10) a.e., C: II, s. 211.

(11) a.e., C: II, s. 221, 212.

(12) a.e., C: II, s. 211.

Namık Kemal, Arap harflerini değiştirmenin bize yarar sağlamıyacağını, bir başka açıdan şöyle ifade ediyor :

«Birşey daha söyleyeyim : Biz, müslümanlığı kaldırmadıkça Arap harflerini kaldırmanın ihtimali yoktur. Bir köylü, çocuğunu mektebe gönderir ise herşeyden evvel namaz sûrelerini öğretmek için gönderir. Bizim ıslahını aradığımız Ahmed Ağa, Zü'lfikâr Bey falan, oğlunun ağzından «Kul hüve'l-lahu ahad» lâkırdısını işitmezse, tertib olunacak sûret-i tahsile kat'iyen i'timad etmez. Önümüzde askerlik durup duruyor. Biz dinen, ahlaken askerlik için yaratılmış olduğumuz halde, alaylarımıza, taburlarımıza imam tayin olunup da divânlarda olan beş vakit namaz denilinceye kadar askerliğe ısınamadık.»⁽¹³⁾

Lâtin harflerinin benimsenmesini «hata» ve «küfran-ı vatan» olarak da değerlendiren Namık Kemal bu hususu şöyle dile getiriyor :

«Mekteb-i Harbiye, yetiştirdiği adamlar ve husûsiyle yetiştirdiği adamların bu muhârebede gösterdikleri fevka'l-âde gayretler cihetiyle vatanımızı tezyîn eden merâkîd-i evliyâ ve şühedâ gibi teveccüh-i umûmiye lâyık addolunmuş bir mübarek mevki'dedir. Andan çıkanlar doğru, yalan her ne ise akâ'id-i İslâmiyeye veya daha sahîh i'tibarı ile bizim abalikebeli köylülerimizin fikr-i diyânetine dokunacak bir meslek ihtiyar ederler ise, vatanın hiçbir yerde ümid-i necâtı kalmaz. O cihetle Lâtin hurûfunu tervîce kalkışmak bize göre hatâ ise, Harbiyelilere göre küfrân-ı vatandır.»⁽¹⁴⁾

2 — Dil Mes'eleleri

Dil, millî hayatı koruyan, milleti yaşatan unsurların başında gelir. Dil millî birliğin çimentosudur, Dil birliğini bozacak hareketlerin önlenmesi, fikirlerin söndürülmesi gerekir. Onun için Namık Kemal, «elimizden gelse, memleketimizde mevcûd olan lisanların Türkçe'den mâ'ada kâffesini mahvvetmeğe çalışmak İktiza» eder, diyor.⁽¹⁵⁾ Çünkü o, inanıyor ki dil «bir kavmin diğerine inkılâbını, men için belki diyânetten bile daha metîn bir seddir.»⁽¹⁶⁾

Namık Kemal, dilin millet hayatı bakımından önemini bildiği için onun işlenmesini, geliştirilmesini, düzgün kullanılmasını, hem yazı hem de söz dizimi açısından güzel yazılmasını istiyor.

(13) a.e., C: II, s. 235.

(14) a.e., C: II, s. 236.

(15) a.e., C: II, s. 231.

(16) a.e., C: II, s. 231.

Kızına yazmış olduğu bir mektupta «Mâşâ'llah yazın güzelleşiyor; birkaç aydanberi çok ileriledi; fakat daha istediğim dereceye gelmedi. Daha çalışmalı; imlâyâ da dikkat etmeli!»⁽¹⁷⁾ diyor. Diğer bir mektubunda da, yine kızına, Kemal Bey, «Yazın benim Kıbrıs'ta bulduğum zamana nisbet biraz güzel; fakat dikkat edersen, daha güzelleşir, hem pek çabuk güzelleşir.»⁽¹⁸⁾ diye yazıyor.

Namık Kemal, oğlu Ali Ekrem'e, her hafta kendisine mektup yazmasını tavsiye eder. Onu yazmaya, güzel yazmaya alıştıtır.⁽¹⁹⁾

Kemal Bey, Abdülhak Hamid'e yazmış olduğu mektuplarda da «hüsn-i hattâ» çalışmasını tavsiye eder.⁽²⁰⁾

Memlekette «ma'ârifle hizmet» etmek isteyenlerin «Türkçe elifbâcıklar, Türkçe hesap kitabcıkları, hendese kitabcıkları ile»⁽²¹⁾ uğraşmaları gerektiğine inanan Namık Kemal, «tamturaklı ta'bîrler» kullanmaya karşı çıkar.⁽²²⁾ Yazı yazmanın kolay olmadığını bilen vatan şairimiz, her şeyden önce kafanın yerinde olması gerektiğini söyler:

«Be çocuk, sen yazı yazmağı gâliba kolay birşey zannediyorsun. Kafanın yerinde olmalı ki, insan istediğini istediği gibi yazabilsin.»⁽²³⁾

Türkçe'nin yanlış yazılmasına tahammül edemez. Damadı Rif'at Bey'e yazdığı bir mektupta «Nef'i'ye dâir olan fıkrada bir tuhaf ifâden var ki şudur: «Yazık, hasta mıdır nedir?» demişsin. Hasta mıdır nedir sence meş-kûk... O hâlde niçin yazık olsun? Türkçe'yi doğru yazmalı erenler.»⁽²⁴⁾ demektedir. Başka bir mektubunda da şu cümleler var: «Hem bana baksana Paşa, sen gittikçe fenâ yazmağa başladın; şu ibârene bak: «Göndermediğime sebep, bir kerre mukâbele etmek için idi.» «Sebeb» var iken, araya bir de «için» karıştırmamanın ne lüzümü olsa gerekir? Yazdığın şeyleri gözün görmüyor ise, bâri kulaklarını kâğıda kadar uzat da, kaleminden çıkan esvâtı dinlesin.»⁽²⁵⁾

Namık Kemal, biliyor ki «yazı yazmak sarftan, nahvdan çıkmaz; her milletin şive-i ifadesini lâyıkıyla anlamaktan hasıl olur.»⁽²⁶⁾ Bununla berâ-

(17) a.e., C: I, s. 439.

(18) a.e., C: II, s. 289.

(19) a.e., C: II, s. 46.

(20) a.e., C: I, s. 426, C: II, s. 379.

(21) a.e., C: II, s. 452-453.

(22) a.e., C: IV, s. 363.

(23) a.e., C: II, s. 313.

(24) a.e., C: II, s. 276.

(25) a.e., C: II, s. 214.

(26) a.e., C: III, s. 12.8

ber O, «hilâf-ı kâ'ide bir kelime kimin tarafından yazılmış olursa olsun»⁽²⁷⁾ yanlış olacağına işaret eder. «Biz yanlışlamayı Cenâb-ı Hakk'a mahsûs biliriz» diyerek de herkesin yanlışlamasına işaret ediyor.

Kemal, lafızla mananın uyuşmasını istemektedir. Aksi takdirde «rabitasızlık» meydana gelir. Fasih olmayan sözlerde «rabitasızlık» açıkça görülür. Kemal, «Nedim fasih değildir.»⁽²⁸⁾ kanaatini taşıyor. O, fesahata çok önem verdiği içindir ki «gayr-ı me'nûs» kelimelerin kullanılmasını istemez. Ebuzziya Tevfik'e yazmış olduğu bir mektupta Gülnihâl muharriri şöyle diyor :

«Tardiye mes'elesinde kelimeye gayr-ı me'nûstur dediğim için mü-kemmel, mutantan bir safsata yapmak istemişsin de, «Birşey yanlıştır, ya gayr-ı me'nûstur; eğer yanlış ise, gayr-ı me'nûs da yanlıştır; yanlış değil ise, gayr-ı me'nûs olmakla yanlış olmak lâzım gelmez» demişsin. Kıyâs-ı mukassem derecesine varacak derecelerde parlak ve ma'amâfih yine yanlış bir tarîk-i istidlâl... Çünkü maddiyyâta değil, orada şemsin sükûnuna ve arzın devrine dâir bir söz olsa da, mukâbelesinde bu söz gayr-ı me'nûstur denilse, bir hakikat gayr-ı me'nûs olmakla, hakikatlikten çıkmak lâzım gelmez denilmekte hak olabilir; fakat lisan dedikleri şey, hadd-ı zâtında ünsiyyet ile hâsıl bir takım aheng-i esvâtdan ibârettir. Gayr-ı me'nûs olan bir kelime, hangi lisanda olur ise olsun, fasih addolunamaz. Fesahat ise kullanılan kelimelerin merâm anlatmağa kâfil olmasına derler. Merâm anlatamıyacak bir lâfz tefevvüh etmek, benim i'tikâdimca, inceli kalınlı makamlar çıkararak geçirmek ve öksürmek kabilindedir. O cihetle gayr-ı me'nûs bir kelime —o lisanda o kelimenin ifade ettiği mânâyâ delâlet edecek başka bir kelime bulunur ise— gayr-ı me'nûs ve binâenaleyh yanlış addolunmak lâzım gelir.»⁽²⁹⁾

Namık Kemal, imlâya çok önem verir. Bir mektubunda «imlâya dikkat etmiyorsun»⁽³⁰⁾ diyerek kızı Feride'ye çıkışır. Rif'at Bey'e «amca» yazarken «cim ile mim arasında vav'ın lüzumu yoktur.»⁽³¹⁾ diye bildirir.

Namık Kemal, Şeyh Galib'in :

Bu gazeldir gül-i rûy-ı seped-i eş'arım
Koymasın Gâlib anın ehl-i kemal üstüne gül
beytini hatırlatarak «seped» kelimesinin Farsça olduğunu söyler ve

(27) a.e., C: III, s. 416.

(28) a.e., C: III, s. 361.

(29) a.e., C: II, s. 323-324.

(30) a.e., C: II, s. 77.

(31) a.e., C: II, s. 91.

şeklinde yazılması gerektiğini ifade eder.⁽³²⁾

«İlsak»ın sad'la yazılacağına işaret eden⁽³³⁾ Kemal Bey, İmlâmızda dilin tarihî gelişim içinde ulaştığı merhaleyi benimser. Arap ve Farslardan aldığımız kelimeleri kendi tasarrufumuzla yazmamızı öğütler. Çağatayca imlâyı da benimsemez. Hâmid'e yazmış olduğu bir mektupta bu hususları şu cümlelerle ifade ediyor :

«Gelelim Türkçe imlâ, yeni tarz, eski şive bahislerine : Ben senin yerinde olsam Zor Nikâhı sâhibine karşı : Bizler «İnnâ ve cednâ âbâ'enâ» demek ne aslî câiz olırdır, ki atalarımız Çağatâyî'nin minde bir kelimesin imlâ-yı aslîsinda bırakmamışlar. Ez-ân cümle «minin» diyanda benim «könül» yazanda gönül kullanupdurlar. Buna hem kanâat itmeyüben Arab'ın «aybe» kelimesin heybe, Acem'in der-ü-ger sıfatın dülger lafizlarına tahvil ve daha nice nice kelîmâtı beğendükleri imlâga tebdil etmişler. Görenek ise ancak olur. Bizim hod Buharâ-yı Şerif imlâsını İslâmbol elfâzına naklîmiz atalarımız tarîkasından dür olmamak içündür.»⁽³⁴⁾

Rif'at Bey'in Kemal'e Adana'yı t. ط ile değil de dal د ile yazdığını hatırlatması üzerine o, «Bak ne yalan söyleyeyim, ben o türlü imlâ yanlışlarını hep yaparım, hep severek yazarım.»⁽³⁵⁾ karşılığını verir.

Kemal Bey, kızı ve oğluna yazmış olduğu bir mektupta bu hususa yine temas ediyor : «Adana'yı ادنه sakın Edirne اددرنه zannetmeyiniz.

Adana'nın ادنه asıl imlâsı budur. Sonra Hurşîd Paşa ma'tûhu okuyamamış da Atana'ya ادطو tahvil etmiş.»⁽³⁶⁾

Vatan şairi, Türkçe kelimelerin imlâlarının tesbit edilmediğini, bu hususta ne yapmak gerektiğini ta ط ve dal د ile yazılan kelimelerin bir kısmını söz konusu ederken şöyle dile getiriyor :

«Tolu, dolu; tolayı, dolayı gibi sözler hiç birbirine benzemez. Birincisinde ta ile yazılır ise ma'hûd yuvarlacık kar parçasına; dal ile yazılır ise, şimdiki şiveye göre lebrîz olmuş bir şey mânâsını ifade eder, veya hûd ikinci sûret-i imlâ hiç mânâsız addolunur bir kelime oluyor, halbûki ikincisinde tolayı yazılır ise muharriri Bâb-ı Âlî'den; dolayı yazılırsa bir

(32) a.e., C: III, s. 441.

(33) a.e., C: II, s. 324.

(34) a.e., C: I, s. 427.

(35) a.e., C: II, s. 195.

(36) a.e., C: IV, s. 221.

mâliye'den çıkma zannolunuyor. Bunun hakikatını öğrenmek istersen, şurasına dikkat et : Bizim eski Türkler, Türkçe bir kelimenin ibtidasında dal gibi başlayan hurûfâtın cümlesini ta hâlinde telâffuz etmişler; tâ gibi başlayan hurûfâtı da bi'l-akıs dal telaffuz ederler imiş. Hâlâ imlâmızda tag

طاع yazıyoruz, dağ telâffuz ediyoruz. Biz değilsek, Anadolu lular daş diyorlar; taş yazıyorlar. O cihetle, bir encümen-i dâniş yapıncaya kadar sırf Türkçe kelimelerin imlâsını ta'yin etmek mümkün değildir.»⁽³⁷⁾

Namık Kemâl, dil ile ilgili konuların ehil ellerde işlenmesini istiyor. Ohanes Efendi'nin Münif Paşa, Ekrem ve Hamid'den de fikren ve fiilen yardım isteyerek bir «Lugat Cemiyeti» tesisi ile Türkçe lugat hazırlamak isteğini olumlu karşılamakla beraber, bu hususataki fikirlerini şöyle özetliyor :

«Lugat kitabı için bir program tertibinden evvel, hangi kelimelere Osmanlıca'dır diyeceğimizi bilmek iktiza eder. Meselâ Nergîsi, «sâha-yı melsâ»yı kullandığı için «emles» lugatını ve yahud Tabsıra'da bulunduğu için «makt» kelimesini alacak mıyız? Bana kalırsa, evvelâ kimlerin âsârını müsteşhîdâttan addedecek isek, anları ta'yin etmelidir. Andan sonra Kamus'u, Burhan'ı Arab ve Acem'den alınan lugatlar için esas tutarak ve İstanbul'da müsta'mel olan Türkçe'yi sûret-i mahsûsada taharrî ederek bir lugat tertib olunabilir. Hayfa ki Türkçe için elde bir esas yoktur. Eski lehçe hezeyan... Lehçe-i Osmanî, Buhara ve yahut Divrik halkı için yapılmış; b'naenaleyh lugatçe görülecek güçlük, Türkçe mes'elelesindedir. Şinasî merhûmun lugatı de yanmış. Şimdi Şinası kadar meraklı birkaç kişi, üç-beş sene çalışmalı da, yalnız Türkçe için bir esas meydana koyabilmeli...»⁽³⁸⁾

Kemal Bey, lugat hazırlayabilmek için «merci'-i istişhâd olacak âsâr»a ihtiyaç olduğu kadar «hattımızın mümkün mertebe ıslahı»na ve imlânın tesbitine de ihtiyaç vardır. Buna fikir halinde bulunan «Tercüme Cemiyeti»nin kurulup işletilmesi de yardımcı olur. Yeter ki tercüme için «intihâb olunacak âsârda gaflet» gösterilmesin. Eğer «güzel yazılmış yüz kadar terceme meydânâ çıkarsa, Lisân-ı Osmânî'de kullanılacak kelimeler bir dereceye kadar kararlaştırılmış olur. İstenilen Lugat da, öyle bir sermaye ele geçtikten sonra vücûda gelebilir.»⁽³⁹⁾

(37) a.e., C: II, s. 358-359.

(38) a.e., C: III, s. 27.

(39) a.e., C: III, s. 28-29.

«Nuance» yerine «gaynı» denilebileceğini kabul eden Namık Kemal, buna «örnek» demenin daha doğru olacağını kabullenir⁽⁴⁰⁾. «Zabt» yerine «işgal-ı askerî» kullanılmıyacağı⁽⁴¹⁾ «épée»yı de «kılıç» ile tercüme etmek yanlıştır. Çünkü épée şiş demektir.⁽⁴¹⁾

Güzel söz söylemek isteyen herkes, fesahata önem vermeli, kelimeleri düzgün kullanmalı, terkiblere dikkat etmelidir. Çünkü Shakespeare'in de söylediği gibi «fasîh olmayan kelimeler, ma'nâyı, çirkin sesli hânendeler kadar bozar.»⁽⁴²⁾

Kelimelerin kullanımında «Osmanlı üdebasının âsârı» dayanağımızdır. «Nazakat»ın kullanılmasını da buna göre değerlendirmeli. Bahsedilen eserlerde «bir hâzık tabib, bir hâzık hekim, hazakat-ı fikriye ve ilmiye gibi sözler görüyoruz; fakat hâzık mühendis, hâzık asker, hâzık musavver gibi sözler gördüğümüz yoktur.»⁽⁴³⁾

Namık Kemal, yaygın olmadığı ve «yalnız hilekâr» manasında kullanıldığı için «mâkire»yi «yük taşıyan hayvanları hatıra» getirmesi bakımından da «mekkâre»yi beğenmez.⁽⁴⁴⁾

Kemal Bey, kelimeleri kullanırken çatılarına dikkat etmek gerektiği kanaatini taşır. «Hazer» korkmak manasına gelir, bunun korkutmak manası yoktur. Ona göre «mesbûk» geçmiş değil «geçilmiş»; «mansûr yardım etmiş değil yardım olunmuş manalarına gelir.»⁽⁴⁵⁾

Namık Kemal, Süleyman Paşa'ya yazmış olduğu mektubunda «matbû'ul'endâm» terkibine açıklık getiriyor. O, aslında bu terkibin yerine «şehbâl-i matbû» yazmış «O zamanlar Tasvîr'e devam eden erbâb-ı ma'rifetten biri «matbû» kelimesinin nihâyetine bir de «endam» koyarak, öyle Farsî bir kelimenin evveline eliflâm dahi ilâve etmiş idi.»⁽⁴⁶⁾

Namık Kemal, «fehâmet-mevfûr, belâğat-ı kâ'il, mülâhaza-i Reşid; âlet-i mes'ûde; teşvîk u igva»⁽⁴⁷⁾; «avâm-pesend, kemâl-şinas, hilâl-i şafak-pûş, inayet-i şevket-meâb, lâubâlî-meşreb»⁽⁴⁸⁾ kelime ve terkiblerini gramer açısından inceliyor ve terkibler hakkında yanlış bilgi veriyor. İsim ve sıfat tamlamalarını, vasıf terkiblerini karıştırıyor.

(40) a.e., C: III, s. 196.

(41) a.e., C: II, s. 174; C: IV, s. 566.

(42) a.e., C: III, s. 360.

(43) a.e., C: III, s. 323.

(44) a.e., C: II, s. 421.

(45) a.e., C: III, s. 424-427.

(46) a.e., C: I, s. 357.

(47) a.e., C: II, s. 86, 93, 94, 241, 245.

(48) a.e., C: III, s. 128-129.

Namık Kemâl, «çünkü, mâdâmkî, vevlki, şu kadarkî» gibi birleşik kelime yapan ki'ler dışında sözden çıkarılınca manaya zarar gelmeyen yerlerden ki'leri kaldırmak gerektiğine inanır: «Bir yerde ki ehl-i dil bulunmaz, Yansun ki cihân da râhat olsun» mısralarında ki'ler gerekli. Fakat «ma'rûz-ı çâkerleridir» yerine «ma'rûz-ı çâkerleridir ki» şekli kullanılmalıdır.⁽⁴⁹⁾

Namık Kemal, damadı Rif'at Bey'e yazmış olduğu bir mektupta «ne... ne» ile kullanılacak olan fiillerin olumlu olup olamayacağını şöyle anlatıyor:

«Ne şöyle, ne böyle mes'elesinde nun'lar, nâfiye olduğundan, tabi'î taallûk edecekleri fi'lin nâfiye olmaması lâzım gelir. Meselâ falan, ne berriye ve ne de bahriye zâbitlerinden olduğundan denilmelidir; fakat bizim Ziya Paşa re'yince, ne'ler yalnız nâfiye değil, bâzen te'kid-ı nefy için gelir. O cihetle Ziya Paşa, ara-sıra, böyle yerlerde «olmadığından» da kullanılır. Anın nazarında iki sûret-i ifâde de müsavî.. Bizim i'tikadımızca birinci ercah; ma'amâfih, ikincisi de te'vîl-i ba'id ile câizdir. Asıl eslem tariki sevk-i kelâm müsâid oldukça, iki edatın herbirine bir fi'l vermektir.

Ne yâr merhamet etti, ne gönülüm uslandı
Firâk cânıma yetti, tahammülüm yandı.

beytinde olduğu gibi, böyle edatın herbirine bir fi'l tealluk ederse, te'kid-ı nefy ihtimali sâkit olur.»⁽⁵⁰⁾

3 — Edebiyat Meseleleri

Namık Kemal'e göre «edebiyattan «murad güzel yazı yazmak»tır.⁽⁵¹⁾ O, Faik Reşad Bey'e yazmış olduğu mektuba «Edebiyat ma'sûkamdır.»⁽⁵²⁾ cümlesiyle başlıyor. Rif'at Bey'e yazılan şu satırlar Kemâl'in ibtilâllalarını ortaya koyuyor: «Bilirsün ki dünyâda vatanımdan, allemden sonra ve belki onlar derecesinde iki şeye mübtelâyım: Anların biri ma'sûka-i vicdânım olan edebiyat, biri de perestişgâh-ı fitratım olan hakkaniyyetdir.»⁽⁵³⁾ Kemal, siyasi olayların ağırlığından kurtulmak için «mahbûb-ı kalb, yâr-ı can» olarak bildiği edebiyata sığınır.⁽⁵⁴⁾

Vatan yahud Silistre müharriri, Siham-ı Kazâ'yı Şinasi'nin «...haslet-âmûz-ı edeb...» kaidesi açısından değerlendirince «edebiyat âlemine dâ-

(49) a.e., C: IV, s. 482.

(50) a.e., C: II, s. 217.

(51) a.e., C: II, s. 193.

(52) a.e., C: I, s. 262.

(53) a.e., C: III, s. 296.

(54) a.e., C: II, s. 388.

hil» saymaz. Fakat onu «edebiyat sözüne nisbet pek ziyâde vâsî' olan literature aksâmında dahil» görür.⁽⁵⁵⁾

Kemal Bey, edebiyatımızı edebiyat-ı cedîde ve edebiyat-ı atıka diye ikiye ayırıyor. Edebiyat-ı Cedideye «edebiyat-ı sahiha»⁽⁵⁶⁾ adını veriyor. Alem «âlem-i terakkî» olduğu için «fıkr-î tecdid»e ihtiyaç vardır. Artık Nef'î ve Nergîsî yolunda gidemeyiz. Bu, tıpkı, «geyik derisi dururken kâğıd, rüzgâr mevcûd iken buhar» kullanmanın gereksiz olduğunu iddia etmeye benzer.⁽⁵⁷⁾

Kemal'e göre «edebiyat-ı atıka»ya «edebiyat-ı fâside» dense yanlış olmaz. Çünkü o, «Osmanlıların selâmet-i efkâr ve metânet-ı ahlâkta gösterdiklerini ortaya koymadı. İran Edebiyatını taklid ettiği için gereken olgunluğu gösteremedi. Yeni edebiyat taraftarlarına şiddetle karşı çıkan «tarz-ı atık» mensupları haksızdılar. Çünkü yeniciler onların «şikâyetlerini davet edecek bir harekette bulunmadılar. Ne yapılınsın, bir meyyit'in artık kokmağa başladığı anlaşılınca defni istenilmesin de, yine mi hayatı arzu olunsun!»⁽⁵⁸⁾

Namık Kemal, asrında «lisanın mâhiyetinde olan Isti'dâd-ı belagat kuvvetiyle, Şark'ın hayalât-ı şâ'irânesi» bizde yeni bir «tarz-ı edeb»e büründü. «Edebiyatta bazı rakik cihetler» bulunduğu görülüyor. «Edebiyat-ı Cedidenin ulviyyât ve hakikatını halka» göstermeye çalışmalı.⁽⁵⁹⁾ Bu nasıl yapılacak? «Hakikate mutabık bir eser meydana koyamayanların» hücumları nasıl önlenecek?⁽⁶⁰⁾ Elbette her bakımdan güzel eserler ortaya koyarak. Kemal Bey, tarz-ı atığın ve kendi anlayışlarında olmayanların hücumlarını kırarak, vatana faide sağlayacağına inandığı edebiyatı vatanın hizmetine sunmak için «bir encümen-i edeb» teşkilini düşünür. Abdülhak Hâmid'e yazmış olduğu bir mektupta bu husustaki tereddüdünü şöyle dile getirir: «Bir encümen-i edeb teşkiline çalışırken meydana bir Bâbil ve yahût bir Babilon çıkarmaktan korkarım.»⁽⁶¹⁾

«Edebiyat-ı sahiha» hakikatı olduğu gibi ortaya koyabilecek mi? Onun hedefi bu mudur? Elbette, hayır! Edebiyat «hakikatten ziyâde hakikate müşâbehet üzerine» kurulur. «Tarz-ı Cedid» de bunu başaracaktır.

(55) a.e., C: III, s. 52.

(56) a.e., C: III, s. 201-202; C: IV, s. 393.

(57) a.e., C: I, s. 428.

(58) a.e., C: III, s. 201, 261; C: IV, s. 391.

(59) a.e., C: III, s. 176, 223; C: IV, s. 392.

(60) a.e., C: I, s. 427.

(61) a.e., C: II, s. 454.

O, gayesi olan hizmeti, vatana, millete, ahlâka hizmeti, hakikate benze-
yerek yerine getirecektir.⁽⁶²⁾

Edebiyatı kendisi için «vatan-ı sâni»⁽⁶³⁾ olarak kabul eden Namık Ke-
mâl, Hâmid'e 5 Temmuz 1879 tarihinde yazmış olduğu mektupta «Şurası
mâlûm olmak lâzım gelir ki mevzûn ve muhayyel vasıfları ile ta'rif olunan
şiiir, ma'kûlât dan değıildir; menkûlât tandır.»⁽⁶⁴⁾ diyerek, bize, şiiirde vezin
ve kafiye olmazsa da olur kanaatini taşıdığı intibahını veriyor. Fakat O,
Menemenli Tahir'e göndermiş olduğu 29.12.1883 tarihli mektubunda «Ta'
birimi bilirsin a, sanki derim, ben merak ediverdiğim gibi fasih olmamak
şartı ile hepinizden iyi şiiir söylerim, hem de dirlanırım, gecesi yüz beyte
oturur; fakat şiiir olmaz, ma'nâsı şiiir olmaz, elfazı hele hiç şiiir olmaz.
U f a c ı k b i r m e s ' e l e , ş i i r m a ' n a y a d e ğ i l , l a f z a
ı t l a k o l u n u r . G â y e t ş â i r â n e b i r h a y â l b u l u n a b i l i r ; v e z n i , k â f i y e s i o l m a -
d ı ğ ı h â l d e y i n e n e s i r i ' t i b â r o l u n u r ; ş i i r i ' t i b a r o l u n m a z . Ö y l e d e ğ i l m i ? »⁽⁶⁵⁾
sözleriyle de bir sözün şiiir olabilmesi için vezin ve kafiyeyle şart koşar
gibidir.

«Şiiir yolu»nun «araba yolu kadar geniş» olmadığı⁽⁶⁶⁾, «kundura diker
gibi şiiir söylenemeyeceği»⁽⁶⁷⁾ «ısmarlama şiiir»⁽⁶⁸⁾ yazılamıyacağını belirten
Namık Kemal, bir mektubunda «Halkın bin yıllık bildiği, söylediği bir lâ-
kırdayı, vezne sokmak bir meziyyet midir?»⁽⁶⁹⁾ diye soruyor. Diğer bir mek-
tubunda da «Ben yazı yazmak, kafiye bulmak, bir sözü efâ'il ü tefâ'il'e
tatbik etmek gibi şeyleri süslüce bir boyunbağı takmaktan kolay görüyo-
rum.»⁽⁷⁰⁾ der.

Kemal Bey, «hakikate mutabık bir eser meydana koymak»⁽⁷¹⁾ gerek-
tiğine inanıyordu. Bir eser, ona göre, hem «mutabık-ı hakikat» hem de
«mutabık-ı edeb»⁽⁷²⁾ olmalı. Bir eserin hakikate uygunluğunu «süs» merakı
zedeler. Hamid'in «tezyîn-i elfaza şevki» olduğunu söylemesi üzerine Ke-
mal Bey, bu husustaki fikirlerini şöyle dile getiriyor :

(62) a.e., C: II, s. 406; C: IV, s. 390.

(63) a.e., C: III, s. 79.

(64) a.e., C: II, s. 453.

(65) a.e., C: III, s. 362.

(66) a.e., C: II, s. 174.

(67) a.e., C: III, s. 396.

(68) a.e., C: IV, s. 369.

(69) a.e., C: II, s. 49.

(70) a.e., C: I, s. 426-427.

(71) a.e., C: I, s. 426.

(72) a.e., C: II, s. 49.

«Elfâz zîneti merakından hangimiz kurtulduk. Ben sizin sînninizde iken kâfiyesiz, cınavsız yazı yazmak değil, lakırdı bile söylemeyeğe çalışırdım. Yirmidört, yirmibeş yaşında Tasvîr-i Efkâr'ı yazmağa başladım. Yirmi kâfiyeli tarsî'ler falanlar bulunmayan bendlerime söz nazarıyla bakmazdım. Bunlar bizim değil, milletin acemiliği âsârındandır; gide gide zâ'il olur; fakat biz göremeyiz ve hattâ şâyân-ı zevâl olduğunu gösteremeyiz sanırım.»⁽⁷³⁾

Sözü süsiemenin bir alışkanlık işi olduğunu belirten Kemal Bey «O i'tiyâdın Allah belâsını versin. Babama mektup yazarken bile, bir münâsebetsiz kâfiye yapmaktan kurtulamıyorum» diyor.⁽⁷⁴⁾

«Allah, sözü şerefimiz için yaratmıştır.»⁽⁷⁵⁾ diyen vatan şairimiz, süslerin, sözün «hâvî olduğu nükteleri» bütünüyle gizlememesi gerektiğini belirtir.⁽⁷⁶⁾

Namık Kemal, «ayn-ı mazarrat» diye vasıflandırdığı «seci'ler, garîb teşbihler, kelimâtı tezyîn, «tarsı» gibi durumları bahane ederek «şiiire meşûmiyyet ve nekbet isnâd» edenlere katılmaz. Onları «kânûn-ı tefekkürden gâfil olan divâneler» olarak tanıtır.⁽⁷⁷⁾

Namık Kemal, «... bizim yolda olan şiiirler, erbâbına rûh-ı sânidir»⁽⁷⁸⁾ kanaatini taşıdığı için «mevzû'u, külliyyet üzere mey ü mahbûb vasfından ve halkı uzlet u tecrîde sevkten ibâret olan sözleri, rağbet-i umumîyyeye çıkarma»nın⁽⁷⁸⁾ uygun olmadığını söyler. O, şiiirin faydelli olabilmesi için yapılacakları şöyle özetler :

«Biz ibtidâ şiiirimizi kendimize te'sîr ettiği gibi herkese dahi te'sir edecek ve tehzîb-i ahlâk ve islâh-ı efkâra medar olacak bir hâle getirmeliyiz de ondan sonra şiiiri tervic etmeliyiz.»⁽⁷⁹⁾

Kemal'e göre şiiirin birinci faidesi «merâk verici birşey olduğundan anınla iştiğâl edenler»in⁽⁷³⁾ tahsile önem vermeleri, ellerinden geldiğince çalışmalarıdır. Ona göre, «ilm-i lugat» da «sarf u nahv ve mantık u bedi' u beyân» gibi «şiiir ve inşa (edebiyat) içindir.»⁽⁷⁹⁾

(73) a.e., C: I, s. 430.

(74) a.e., C: I, s. 431.

(75) a.e., C: II, s. 142.

(76) a.e., C: I, s. 431.

(77) a.e., C: I, s. 35.

(78) a.e., C: I, s. 36.

(79) a.e., C: I, s. 37.

Bir sanatkârın edebî anlayışının değişebileceğini belirterek gençliğinde söylemiş olduğu kusurlu şiirlerinden dolayı «muâhaza» edilmek istemeyen⁽⁸⁰⁾ Namık Kemal, tenkitlerde «Şahsiyyât cihetine»⁽⁸¹⁾ yönelmeyi kınar. Menemenli Rif'at Bey bir mektubunda Kemal'e :

«Çeşm-i mahmûrun görüp oldum giriftâr-ı şarâb» mısraının nasıl olduğunu sorar. O, verdiği cevapta bunu «âdî bir me'âl, ifâdesi ise fe-nâ...»⁽⁸²⁾ olarak değerlendirir.

Kemal Bey, bir eseri değerlendirirken Nef'i'nin güzel söylediğine inandığı şu beyti hareket noktası olarak seçer :

Söz müdür ol ki çep u râst düşe mazmûnu
Nice ma'nâ-yı dürüstün boza bir lâfz-ı sakîm⁽⁸³⁾

Kısaca, Kemal'e göre söz, «vuzûh-ı beyân ve istikâmet-i efkârî hâvî»⁽⁸⁴⁾ olmakla beraber «muktezâ-yı hâle, muktezâ-yı makâma»⁽⁸⁵⁾ uygun söylenmeli. Yani söz fasîh ve belîğ olmalı.

Nedim'in :

Gel ey sâkî-i câm-ı firûze-reng
Değildir değildir zaman-ı direng
Eğer ömrüm isen de eyle şitâb
Ki fırsat görürsün ki pâ der-nikâb

beyitlerini fasîh bulmaz. Gerçi O, «Nedim doğmadan 6000 yıl evvel dünyaya insan olarak gelmiş olanların hiçbiri ömrüm isen de çabuk geç fikrini düşünmemiş.»⁽⁸⁶⁾ diyor, fakat «ki»nin tekrarını kabullenemiyor.

Menemenli Tahir Bey, Kemal'in «Sâkî-nâme»sine nazire yazar. Kemal bunu beğenmez. Kendisi sakînâmesini yirmi yaşlarında «işret nev'ilerinden hiçbirlini ağzına koymamış»ken Nedim'in :

Ey âlem-i misâlin seyyâh-ı hûş-yârı
Hiç kasr sûretinde gördün mü nevbaharı

beytine nazire olarak yazmış. O zaman kendilerine yol gösteren olmadığına da işaret ediyor. Tahir Bey'den «ma'nâsı elfâzına sığmaz, elfazı ma'nâsının aybını setredemez türrehat» söylemekten sakınmasını ister. Şu tav-

(80) a.e., C: III, s. 299.

(81) a.e., C: II, s. 475.

(82) a.e., C: II, s. 253.

(83) a.e., C: III, s. 361.

(84) a.e., C: I, s. 36.

(85) a.e., C: II, s. 468.

(86) a.e., C: III, s. 362.

siyede bulunur : «Nasihat beklersen, şiirinde biraz fesahat isterim. Hem geç olur; hem geç olur, ma'amâfih öyle olmak lâzım gelir.»⁽⁸⁷⁾

Sarı güldün ey adem çiçeği
İstemezdim sana verem demeği

beytini «şî'r-i vicdânî» olarak değerlendiren Kemal, bunun benzeri olmadığını söylüyor.⁽⁸⁸⁾

«Heyecan ile çarpar bir gönül» sözünde «za'f-ı te'lif», «tekerrür» ve «haşv-ı kabîh»⁽⁸⁹⁾ gören Kemal, «kafiye, her lisanın şivesine göredir.»⁽⁹⁰⁾ dedikten sonra, dilimizin cümle kuruluşunun şiirimizin tabii ifadesini etkilediğine işaret ediyor. Hatta, ona göre redif bu zarurettten doğuyor.⁽⁹¹⁾

Kemal'in :

Artık çalışma çâreme
Düşmenle gel gir âreme
Bir kurşun at da yâreme
Allah için öldür beni
Allah hıfz etsin seni

Şiirinde yer alan «âreme, yâreme, çâreme» kafiyelerine Rif'at Bey'in itirazı karşısında şairimiz şu cevâbı veriyor :

İ'tirazında iki hata görünür. Evvelâ böyle kelimelerde, Türkçe, Farsî'ye kafiye olmasın demek istiyorsun. Ben Şarkı'(yı) Türkçe vezninde, yani Parmak Hisabı'nda söylemiş olsa idim bu itirazın tamamıyla haklı olurdu. Şarkı, efâ'il ü tefâ'il'e tevfiik olunmuş olduğundan bana bi'hakkın vârid olabilecek bir itiraz, niçin Acem vezinleri ile uğraşır durursun demekten ibârettir. Yoksa Acem veznince de âre, çâre'ye dâima kafiye olur durur :

Ben şehîd-i tiğ-i hicrânım, nümâyandır bana
Bağ-ı Cennet revzenî çâk-ı dil-ı biçâreden
Câna minnet cân ile cânân olursa sine-sâf
Ömre minnet câme-i cismim çıkarsa âreden

Dur, şimdi ikinci hatanı, söyleyeyim : Sen yâre'yi de Farsî, yahud Arabî zannetmişsin. Yara; ara gibi, kara gibi sırf Türkçe'dir. Yine tekrar ederim; benim bir kabahatim var ise, evzân-ı Acem'de şiir söylemekten ibârettir. Yoksa Şarkı'nın hiçbir yeri yanlış değildir. Şarkı olmak hasebî

(87) a.e., C: III, s. 358-360.

(88) a.e., C: III, s. 142.

(89) a.e., C: II, s. 468.

(90) a.e., C: II, s. 247.

ile biraz yerleri de, muzikaya tâbi olacak; Acem veznini ihtiyâr edişimânın içindir.»⁽⁹¹⁾

Görülüyor ki Kemal, şiirinde âhengi sağlamak için hece vezninden değil arzudan yararlanıyor. O, Hâmid'e Magosa'dan gönderdiği mektupta şöyle diyor:

«Şiirde sâfi Türkçe yazmak evzânın şimdiki hâliyle berâber kimsenin elinden gelmez. Manzûm söze o kadar hevesin var, bir kerre de bizim parmak hisâbiyle bir şey yazmağa sevket! Bak ne güzel, ne parlak oluyor. Ben tecrübe ettim; niyetim, o yolda bir eser de meydana koymaktır.»⁽⁹²⁾

Hâmid, Kemal'in tavsiyesini Nesteren'de uyguladı. Fakat Kemal'e göre başarılı olamadı. «Nesteren'in bir çok yerinde o kadar güzel parçalar var ki insan okurken mest oluyor.» diyen Kemal, Makber mübdiine hece ile başarıya ulaşamama bakımından «tecrüben aynıyle benim tecrübem gibi zuhur etti.»⁽⁹³⁾ sözlerini yazmaktan kendini alamaz. Ziya Paşa'nın Tartuffe'deki uygulamasını da hatırlatan vatan şairi bu husustaki fikirlerini şöyle özetliyor:

«Hasılı, ihtimal ki sonra i'tikadım değişe, şimdiki zannıma göre, bu Parmak Hisabi'yle de, Türkçe'de istediğim gibi bir tiyatro vücûd bulabileceğine i'tikadım —hem nefsimde, hem senin ikdâmında hâsıl ettiğim tecrübe ile— bütün bütün münselib oldu. Bugünkü fikrime göre, bizi, Türkçe'de istediğimiz gibi şiir söylemekten men eden vezin değil, kafiye'dir; çünkü lisanın isti'dâdı, efâ'il ü tefâ'il tarzında şiire ne kadar mugayır ise, redifsiz kafiye bulmağa, ândan kırk kat ziyâde mugayır. Mahbûs bulunduğum sırada, kâfiyeyi terk ile vezni ihtiyâr yolunda bir çığır açmak istedim. Bahr-ı tavil ile uğraşmaya başladım. Âna da mefâ'ilün fe'liâtün mefâ'ilün feilât yolunu müsaid gibi gördüm. Anasından gözü perdeli doğmuş bir a'mânın dünyayı gördüğü zaman hâsıl edebileceği meserret kadar memnûniyetlere, iftihârlara gark oldum. İki-üç sahife yazı yazar yazmaz gördüğüm âlemin rü'yâ kabilinden olduğu tebeyyün etmeğe başladı. P a r l a k oluyor, fakat hakikat ve tabî'atamûşâbiho l a m ı y o r.»⁽⁹⁴⁾

Kemal Bey, kısaca, «evzân-ı Arab'da kafiyeli kafiyesiz her yola» girdiğini, Türk vezninde de aynı yolu izlediğini söylüyor. Fakat «tiyatroya müsait olacak şiiri» bir türlü zihninde tasarlamıyor.⁽⁹⁵⁾ Böyle demesine

(91) a.e., C: II, s. 358.

(92) a.e., C: I, s. 433-434.

(93) a.e., C: II, s. 375-376.

(94) a.e., C: II, s. 378.

(95) a.e., C: II, s. 378-379.

rağmen Namık Kemâl, Hâmid'den önce Ekrem'e yazdığı bir mektupta Hâmid'e söylediklerine benzer fikirler ileri sürüyor ve şu sonuca ulaşıyor : «Ben kararımı verdim. Tiyatro bizde hiçbir nev' vezin ile yazılamıyacak, zâten mevzûn yazılmağa luzûm da yok.»⁽⁹⁶⁾

Kemal, Nestere'nin «Şive-i ifâde»sini bozan şekli husûsiyetleri yanında «mevzû»unu da beğenmez :

«Corneille'in Cid'i, Avrupa ahlâkına mahsûstur; çünkü Efgan'da ve hattâ Memâlik-i İslâmiyye'nin bir yerinde, bir pâdişâh, bir şehzâdeye tokat urmaz; ursa da, bir tokattan bir fâci'a teşkil edecek bir mevzû hâsıl olmaz. Bir kız, kocasını şehzâde de olsa, berikî sultan da bulunsa öyle zıfaf geçes: öldürmez. Nesteren'in her nev' entriki Avrupa'ya mahsûs tahay-yülâtdandır. Bu mevzûun eşhâsı, velev adaptasyonî tarzında yazılsın, yinē Fitrenk olmalı idi!»⁽⁹⁷⁾

Hâmid ve Ekrem'den aldığı mektupları okudukça «Fransızca birer ri-sâle-i edeb okumuş kadar telezzüz ederim.»⁽⁹⁸⁾ diyen Gülnihâl yazarı, Hâmid'in fikrini almak için, ona gönderdiği «Ey benim şeb-i mehtâbda câme-pûş-ı halâvet olan çemen-zâr gibî dilber, envâr-ı seherle tetevvûç eden dağ tepeleri kadar dilrübâ sevdiğim- Güler yüzün subh-ı kâzıp gibi nâ-çespân-ı i'timat İmiş...» ibaresini «alafranga» bulur. Der ki : «Ben şark-lıyım; bu teşbihte bir mülâyemet, bir münâsebet göremiyorum.»⁽⁹⁹⁾

Rif'at Bey'e yazmış olduğu bir mektupta «revişi biraz alafrangadır.»⁽¹⁰⁰⁾ dediği «Sıdk ile terk edelim her emeli her hevesi» mısraı ile başlayan «Murabba»ını Kemal Bey, Abdülhak Hâmid'e «Vatanperverâne söz söyle-mek» isteyenlerin nazire yazabilecekleri bir şiir olarak takdîm eder.⁽¹⁰¹⁾

Sâkî, yetişir uyan aman gel,
Elvermedi mi figân aman gel,
Ah ile tükendi cân aman gel,
Feryâdima gel inan aman gel,
Öldürdü beni zaman aman gel,
Bir bâde getir aman aman gel,⁽¹⁰²⁾

Kemal Bey, Ekrem'in :

(96) a.e., C: II, s. 296.

(97) a.e., C: II, s. 375.

(98) a.e., C: II, s. 419.

(99) a.e., C: I, s. 430-431.

(100) a.e., C: II, s. 168.

(101) a.e., C: II, s. 381.

(102) a.e., C: II, s. 381.

Gönlüm ki aşk-ı yâr ile cûş u huruş eder
Sahba değil, o şevkle zehir olsa nûş eder
beytinde letafet olmadığını söyler.⁽¹⁰³⁾ Fakat :
Sonbaharın zevki hoştur,
Tut elinden yarı koştur.
Âlemi düşünme boştur,
Tut elinden yarı koştur

şarkısındaki hayali «bütün bütün yeni, hattâ mevzûu ezvâk-ı muhabbet içinde bile yeni addolunacak kadar yeni» bulur.⁽¹⁰⁴⁾

Kemal Bey, Recaizâde'nin «Bahar» isimli şiiri hakkında düşüncelerini söylerken «Lafz me'âle daimâ tevâfuk etmesi iktiza eder» der. Ayrıca kelime seçimine, vezne, kafiyyeye, fesahat kaidelerine itina göstermesini ister. Seçilecek tarzı şöyle açıklar: «İ'tikadımca iki rahmetin biridir. Ya eski tarzı ihtiyar edip meyyitlere karışmalı, yâhut y e n i b i r y o l a ç m a l ı , i s t i k b â i e h i z m e t e t m e l i Açılan yolun yeni olduğu ma'lûm; fakat içinde insan arasına karışmış cadılar da görünüyor.»⁽¹⁰⁵⁾ Kemal, kendi anlayışı doğrultusunda, Ekrem'in ve Hamid'in eserleri içine sinmiş bu cadıları ayıklamaya çalışır. Acemâne edâya tahammül gösteremez. Edebe mugayır söyleyişleri benimsemez. «Ta'rif-i medeniyyet» için tutulan Paul de Kock yolunu uygun bulmaz. Ekrem'e «Dünyanın her hâlinde ve husûsiyle vatanın bir devr-i melâlinde sözden öyle şeyler umulmaz» dedikten sonra tavrını şöyle sergiliyor: «Bahar'ı kaç lahn yapacaksan, neticesinde, maksadın vatan olduğunu ta'rif eder yollu birşey yaz! Yoksa nazarımda, o eserin Harâbât gibi ve belki andan ziyâde âsâr-ı muzirreden ma'dût olur. Bu noktada kardeşliği değil, evlâdımı da fedâ ederim.»⁽¹⁰⁶⁾

Namık Kemal, Hâmid'in Tarık'taki :

Her yer karanlık, pür-nûr o mevkî
Mağrib mi, yoksa makber mi yâ Rab

beytiyle başlayan şiiri hakkındaki görüşlerini bir mektupla Hamid'e bildirir. O, bu mektubta «şiirin güzel, husûsiyle haya! fevka'l-âde güzel; ma' amafih muâhazaya lâyük yerleri var.»⁽¹⁰⁷⁾ diyor. «Muahaza»larını belirtirken de kelime seçimlerindeki isabetsizliğe, mânâ çıkmayan mısralara, beğenmediği hayâllere mülâyim görmediği tesbihlere, fesahat noksanlıklarına,

(103) a.e., C: II, s. 297.

(104) a.e., C: II, s. 297.

(105) a.e., C: II, s. 414.

(106) a.e., C: II, s. 415.

(107) a.e., C: II, s. 455.

şairâne bulmadığı taraflara, vezne, kafiyeye, «edebiyatımızın lisanına muvafık» görmediği cihetlerine işaret ediyor.

Gök mü yarılmış yâ Rab nedir bu
Ezhar pür-nûr, envâr hoş-bû

beyti için de : «Var ol Hâmid! Bu kadar vahşi, bu kadar fevka'l-âde tasavvurları, semâvât-ı ilhâmın tabakâtını yarar da mı meydana çıkarırsın? Bu, sehl-i mümteni de değil; çünkü mümteni fakat sehl addolunmasına imkân yok.»⁽¹⁰⁸⁾ diyor.

Kemal Bey, Nümûne-i Edebiyat mürettibî Ebuzziya Tevfik'e yazmış olduğu iki mektubunda⁽¹⁰⁹⁾ teşkil edilmesi düşünülen antolojiye alınması gereken şairler ve eserleri hakkında geniş bir plân verir. Kemal, ikinci mektubunu şu cümlelerle bitirir : «Benim şiir kısmını o derece uzatmağımı arzuma bir sebep de, edebiyatımızın tarihine nümûnenin gerçekten bir nümûne olmasıdır. Vakı'a nesri de berâberçe müzâkere ile tertib ettik; fakat ben senin bulduğun sözlerden ziyâde birşey hatırlayamamıştım. Bizde nesrin silsile-i tarihe bağlanacak bir hâli yoktur; fakat nazmın vardır. Şimdi şiiri de inşa gibi darmadağınık intihâb etmek ve yahud tarih-i edebe tevfik eylemek, yed-i ihtiyârındadır.»⁽¹¹⁰⁾

«Şiirimiz, nesrimize faiktir» kanaatinde olan Kemal Bey, şiir antolojisini tertib ederken «yalnız bazı mânâların güzelliğine bakıp da lâfızca olan hataları dikkatten iskat»⁽¹¹¹⁾ etmenin doğru olmadığını söyler.

Namık Kemal, «Mukaddimeye manzûrî yakışır, fakat mülâhazalar girkin düşer. Güzel olmak için on sene emek sarf etmeli» diyerek Ebuzziyayı uyandırıyor.⁽¹¹²⁾

Türk şiirini Sultan Veled'le başlatan Kemal Bey, şiir tarihimizi padişahların devirleri ile adlandırıyor. (Fatih'e kadar, Fatih Devri, Sultan Selim Devri, Sultan Süleyman Devri, Sultan Ahmed-i Evvel Devri, Selim-i Sâlis Devri, Sultan Mahmud Devri). Her devirde şöhret yapmış şairleri sayarak onların eserlerinden antolojiye parçalar alınmasını istiyor.

«Fatih asrı da şiir için bizlerce terakkî-i edebiyat gösterir bir zaman değildi, çünkü şiirimiz fenâ idi»⁽¹¹³⁾ diyerek Fatih devrini değerlendiren

(108) a.e., C: II, s. 458.

(109) a.e., C: II, s. 434-442, 460-464.

(110) a.e., C: II, s. 464.

(111) a.e., C: II, s. 460, 464.

(112) a.e., C: II, s. 460.

(113) a.e., C: II, s. 436.

şairimiz, «Bilmem ne hikmettir ki, hilâfeti İstanbul'a kadar getirmeğe muktedir olan Sultan Selim, edebiyatı kendi milletinin lisânına nakletmek istemedi» sözleriyle Yavuz Selim'in Türkçe'ye gereken ehemmiyeti vermediğine işaret ediyor. Ona göre Osmanlıların Kanunî devrine kadar «şiirce gösterdiği kuvvet zeki bir çocuğun vakt-i bulugundan evvel peltek peltek veya bir takımı muntazam ve bir takımı gayr-ı muntazam söylediği lâkirdılara benzer»⁽¹¹⁴⁾.

«Şi'ren devr-i edebimiz Sultan Süleyman zamanında başlıyor.»⁽¹¹⁵⁾ Şarkta Fuzûlî, garbda Bakî bu devrin en meşhur şairleridir.

«Lisanımızın en büyük şairi Nedim'dir.»⁽¹¹⁶⁾ diyen Namık Kemal, Nedim hakkındaki bölümü kendisi hazırlamak ister. Çünkü ona göre Nedim, aynı zamanda «Şiirde en büyük sâhib-i kudret»tir.⁽¹¹⁷⁾

Kemal, edebî eserlerin ahlâka mugayır olmaması gerektiğine inandığı için ortaoyununun durumunu beğenmez. Ona göre bunlar ancak «halkın fesâd-ı ahlâkta hâiz olduğu dereceye nûmüne olabilir»ler⁽¹¹⁸⁾. Kemal Bey, medenî ülkelerdeki oyunlarla karşılaştırarak ortaoyunu hakkındaki düşüncesini şöyle tamamlar : «Vâkı'a tuhafılığı inkâr olunamaz; fakat ne derece mugayir-i edep olduğu da meydandadır. Ekser memâlik-i mütemeddincede tuhaf oyunlar oynatılır hattâ mebâhisini en mu'teber şairler tertip eder; fakat anıların içinde, kibar meclislerinde söylenilmeyecek kadar kabih ve kabahatı sarîh bir kelime yoktur. Ekserisinin temâşâsı intibah ve tehzib-i ahlâka hizmet eder; halbuki mekânnet-i mizâcın ehemmiyetini lâyıkiyle takdir eden bazı hükemâ, anı tecviz etmemişlerdir. Bizim oyunların ise ta'birâtı o derece şenîdir ki kenar mahallesinde değil, belki tulumbacı kahvesinde bile tefevvüh olunamaz.»⁽¹¹⁹⁾

Avrupa'dan babasına yazmış olduğu bir mektupta «Hele burada bir tiyatro var, hakikat görülecek bir şey!.. Âdeta hem ahlâk, hem de lisan için en büyük mekteptir. Bir takım oyunlar oynanıyor ki taştan yürekleri ağlatır. Hemen ekser geceler oradayım.»⁽¹²⁰⁾ demektedir. Kemal Londra'dayken Paris'te bulunan İskender Beyzâde Reşat Bey'e gönderdiği mektupta tiyatrolardan bahsediyor : «Buraya gel de gözlerin tiyatro görsün. Alim'allah Victor Hugo'nun Les Misérables romanından çıkma bir dram oynuyorlar; dünyâda böyle parlak şey olmaz.»⁽¹²⁰⁾

(114) a.e., C: II, s. 436, 437.

(115) a.e., C: II, s. 437.

(116) a.e., C: II, s. 440.

(117) a.e., C: II, s. 463.

(118) a.e., C: I, s. 76.

(119) a.e., C: I, s. 119.

(120) a.e., C: I, s. 159.

Kemal'e Magosa'da bulunduğu sırada Manastırlı Rif'at Bey, kendisinin Ya Gazi Ya Şehid, Görenek ve Hasan Bedreddin'in İskat-ı Cenin isimli tiyatro eserlerini gönderir. Kemal, «Yaşasın Yeni Osmanlılar» cümlesiyle başlayan cevabî mektubunda memnuniyetini izhar eder. Arkadaşlarıyla beraber bunları okuduklarını söyler. Görenek'e güldüklerini «Ya Gazi Ya Şehid'e» ağlamadık göz, çarpınmadık yürek, kızarmadık çehre, titremedik vücûd kalmadı»ğın belirtir. Sözlerine şöyle devam eder: «İskat-ı Cenin'i okuduk. Yalnız nûmûne gösterdiği hânedanın değil, umum milletin o şeni' adan dolayı uğradığı tedenni belâsına ağlaştık; faillerine la'netler ettik.»⁽¹²¹⁾

Kemal'in anlayışına göre «Orta-oyunu saçmaları» insanı böyle etkileyemez.⁽¹²²⁾

Babasının «Tiyatro ile eğleniliyor» diye kendisine yazması üzerine Kemal, şunları söylüyor: «Ben tiyatro yazmakta oldukça mâhirim amma, eğlenilen tiyatro nasıl şeylerdir bilmeyince yazamam. Komedyayı mı bekliyor, anın da hangi nev'i makbul oluyor? Tahkik olunur da haber verilirse, bir çaresine bakılır.»⁽¹²³⁾

Bir mektubunda «Hugo dünyâya gelmeseydi, ben belki yazı yazmağa muktedir olamazdım.»⁽¹²⁴⁾ diyen Kemal, bir başka mektubunda Batı Edebiyatı'nı güneşe benzetiyor ve «Güneş doğduktan sonra ziyasını her tarafa dağıtmak için menşûra mı lüzum görür?» diye soruyor⁽¹²⁵⁾. Vâveylâ şairi Samipaşazâde Sezai'ye gönderdiği mektupta sözü Molière'e getirerek diyor ki:

«Molière'le Hugo mukayesesinde bütün bütün haksızsın! Tiyatro âlemine Molière'in âsârı kadar ahlâka te'sir etmiş hiçbir şâ'irin te'lifâtı gelmemiştir. Fransa İnkılâb-ı azîmini tehiyye edenlerin birincisi Molière'dir. Asârının te'sirâtını Voltaire'e, Rousseau'ya da mukaddem tutarlar. Molière'in yazdığı şeyler surette komedi görünür; fakat hakikat-ı hâlde en amîk, en dakîk bir âdât ve ahlâk muâhazesidir. Komedi vâkı'a trajediye tercih olunmaz; fakat Molière'in Tartuffe'u, Les Femmes Savantes'ı gibi olursa trajedi değil, kütüb-i hikemîyeye bile tercih olunur. Molière'in eserleri birer mutâlê'a-ı hikemîyedir ki, gülünç olmak korkusu ile insana agraz ve âdet seyyiesini terkettirir. Paul de Kock ile Molière'in hiç münâsebeti yok. Komedi başkadır, edepsizlik başka.»⁽¹²⁶⁾

(121) a.e., C: I, s. 317.

(122) a.e., C: II, s. 90.

(123) a.e., C: IV, s. 369.

(124) a.e., C: II, s. 423.

(125) a.e., C: II, s. 450.

(126) a.e., C: II, s. 467-468.

Namık Kemal, Hâmid'in Corneille'e müptelâ oluşunun sebebini sorar. «Shakespeare'e niçin merakın yok?» der ve devam eder «Anın bir muntazamca oyununu terceme veya adaptation sûretiyle lisânımıza nakletmiş olsaydın, sanırım ki edebiyatımıza bir büyük hizmet etmiş olurdun.»⁽¹²⁷⁾ Kemal, Corneille'in «ulvîyyet-i efkârına» meftundur. «Hürriyet ve hamîyyet nâmına yazdığı şeylerin en güzeli» Cinna'dır kanaatinde olan şairimiz ikinci olarak Polyeucte'u görür.

Namık Kemal, Rif'at Bey'e göndermiş olduğu bir mektupta dramı şöyle anlatıyor : «Dram Rumca'dan me'hûz bir kelimedir ki, vaz'an hareket mânâsındadır. İstilâh-ı edepte, harekete mülâbis olan âsâra denilir. İster fâci' ister mudhik, ister ne mudhik ne fâci' olsun, bu sebeptedir ki, Fransızca tiyatro yazarlara acteur dramatique derler.»⁽¹²⁸⁾

Kemal Bey, tiyatro eserlerinin romanlardan daha faydeli olduğuna inanır. Bu hususta bir mektubunda şunları yazıyor :

«Güzel oyun okumak, oynandığını görmek kadar lezzet vermese bile, yine roman mutalaasına müreccahtır; çünkü oyunda hayat daha şiddetli tasvir olunuyor. Mevzu'a mü'temmim surette gelen ta'rifat ne avâriz ise hikâyelerde olduğu kadar mufassal ve müşevveş olmadığından, insanın teessürâtı bir takım lezzetşiken fasılalara uğramıyor.»⁽¹²⁹⁾

Avrupa edebiyatlarının üstünlüğüne inanan Kemal, dostlarına zaman zaman okunması gereken eserleri tavsiye eder. Ekrem'e : «Bildiğime göre senin seveceğin romancıère'ler şunlardır : Walter Scott, Hugo, Dumas Père, George Sand, Balzac, Eugéne Sue., Ponson du Terrail, Lord Lytton Bulwer»⁽¹³⁰⁾ der. Hâmid'e de Dumas'ları anlatır. Dumas Père için şunları söyler : «Zamanında en ziyâde meşhûr olmuş ve hattâ muâsırlarının cümlesine tercih olunmuştur. Mazhar-ı kabûl olmasına sebep de yazdığı şeylerin hem tatlı, hem parlak olmasıyla berâber, milletinin çocuklarına varıncaya kadar hem mânâsını, hem zevkini anlayacak bir yolda bulunmasıdır» Dumas Fils için de şu değerlendirmeyi yapıyor : «Ekser âsârını Fransa'ya müteallik bir muâhaze fikri ile yazar. Binaenaleyh neşriyatının lezzetini bulmak bayağı Paris'te bulunmağa ve Fransızların her türlü muâmelât-ı siyâset ve ma'rifetine karışmağa tevakkuf eder.»⁽¹³¹⁾

Kemal Bey, sözlerini şöyle tamamlar : «Avrupa'nın edebiyat-ı sahihasına merak olununca İngiltere ve Almanya ve İspanya şairlerinin ve Fran-

(127) a.e., C: II, s. 453.

(128) a.e., C: II, s. 484-485.

(129) a.e., C: I, s. 220.

(130) a.e., C: II, s. 361-362.

(131) a.e., C: I, s. 167.

sızlar'dan Hugo ve Musset gibi romantik yolunu iltizâm edenlerin âsâriyle Corneille'in uluvv-i efkârda, Molière'in muâhazât-ı ahlâk ve âdâtta meziyyetleri müsellemtandır. Bu mütâleat, edebiyatın fikr-i şâirâne cihe-tine mütealliktir. İnşâda Fransızlar'ın ve husûsiyle onsekizinci asır üde-bâsının rüçhânını inkâr kâbil olamaz.»⁽¹³¹⁾

Namık Kemal, Telemak tercümesinin üslûbunu beğenmez.⁽¹³²⁾ O, Âkif Paşa için «...kalemimize Türkçe yazmağı öğretenlerin en büyüklerinden ve binâenaleyh bugünkü erbâb-ı kalemin evliyâ-yı ni'âmından»dır, der. Sözlerine şöyle devam eder: Âkif Paşa'nın Tabsıra'sı benim zannıma göre edebiyât-ı cedîdenin me'haz-ı ictihâdı olan âsârdandır; fakat Âkif Paşa o yolda mücidik şerefini hâiz değildir; çünkü Tabsıra'dan evvel de bu tarz ve ifâdeye me'haz olabilecek kadar tatlı şeyler yazmış büyük Râşidler, İsmet Beyler, Hâlet Efendiler, daha bir hayli zatlar vardır. Nihayet Tabsıra'yı, Sultan Selim-i Sâlis asrının mebâdîsiyle başlayan ve Sultan Mahmûd-i Sâni asrının evâhiri ile hitâm bulan lisân-ı resminin mertebe-i kemâli ve devletin zuhûrundan Şinasi debiyatı zamânına gelinceye kadar kullanılan her nev'i tarz-i edebî de en parlak bir misâli addederim.»⁽¹³³⁾

Kemal, «Münşilikten ziyâde şâirlik isti'dâdını hâiz» olduğuna inandığı Şinasi'nin hizmetinden söz ederken «edebiyatın Garb'ten alınmak lâzım geleceğini gösterdi.» der.⁽¹³⁴⁾

«Şinasi Tercemân-ı Ahvâl'i neşreder»ken, Kemal, «kâfiyeli bir tezkire yazabilmeği» bahtiyarlık sayardı.⁽¹³⁵⁾ Kemal Bey, Hâmid'e yazmış olduğu bir mektupta sözü müceddidliğe getirerek diyor ki:

«Edebiyat için pek çok zevât ile uğraşmış idim; halbuki şimdi o mu'terizlerden bazıları yine beni edebiyat müceddidlerinden addedip duruyorlar. Müceddidlik hakkı ise ya Şinasi'nin yahut senindir. Ben arada bir hatt-ı ittisâlim»⁽¹³⁶⁾

«Maziye hürmet nâmına müstakbeli tahkir edenlerden»⁽¹³⁷⁾ olmayan Namık Kemal, «edeb ebedîdir» kanaatinde olduğundan «istikbâl-i edebden kalben emin»dir.⁽¹³⁸⁾ O, ihtiyarlarla gençlerin birbirlerini anlamalarını is-

(132) a.e., C: I, s. 428.

(133) a.e., C: III, s. 250-251.

(134) a.e., C: II, s. 450-451.

(135) a.e., C: II, s. 295.

(136) a.e., C: III, s. 204.

(137) a.e., C: III, s. 359.

(138) a.e., C: III, s. 205.

ter. «İtikadımca, ihtiyarlara tâbi olmayan gençler vefed-i âk ise, gençlere tâbi olmayan ihtiyarlar da müteassip addolunur...» der.⁽¹³⁹⁾

«Terakkiyât-ı âlemin kâffesi edep kuvveti ile olduğu»na inanan Kemal Bey «Bir çocuk, hasâis-i insâniyyete en evvel nutk ile başladığı gibi, bir millet de vezâif-i milletine, her şeyden mukaddem nâtika-ı cem'iyet olan lisân-ı edep ile ibtidâ eder.» kanaatinde olduğu için bu sahada hizmet edenleri rahmetle anar :

«İnsan, gözüne yeni karalanmış bir kağıd göründükçe, Şinâsi'ye nasıl rahmet okumaz, ki üdebamızı altı yüz seneden beri enin u ıztırâb içinde tutan ve adına usûl-i kalem, yahûd kâide-i rabıt denilen zencir-i esâretî, âhen-destâne bir darbe-i himmet ile paraladı.»⁽¹⁴⁰⁾

Namık Kemal, bir mektubunda «benim dünyada dinimden, vatanımdan sonra en ziyâde sevdiğim siyasiyyat ve ânın ikincisi de edebiyattır»⁽¹⁴¹⁾ diyor. Dininden, vatanından sonra sevdiği bu iki sahadaki çalışmalarında kendisiyle beraber bulunan Ziya Paşa'nın değerini, kalem gücünü inkâr etmemekle beraber, Harâbât'ın neşri sebebiyle, Kemâl, Paşa'yı tenkid bombardımanına tutar. Kemal'e göre Ziya Paşa'nın «Harâbât'ı cem' etmekten maksadı edebiyatımıza hizmet değil, kasidelerini neşr ile Saray'a i'lân-ı hulûs ve ubûdiyyet eylemektir.»⁽¹⁴²⁾ Kemal Bey, Harâbât'ın neşrine karşı çıkış sebebini de şöyle anlatıyor :

«Harâbât, mülkümüzde, bir dârü'l-fünûn-ı edep teşkiline çalışan Yeni Osmanlılar'ın mebnâ-yı teşebbüsâtına karşı âdetâ bir meyhâne yapmak hükmünde olduğundan milleten, edeben, aklen, ahlâken, insâniyyeten öyle bir takım türrehâtı câmi bir müntehabât tertibini mecma'-ı kemâlât olan câmi-i Harâbât'a lâyük görmediğim için mülâhazamı yazmak istedim.»⁽¹⁴³⁾ Kemal Bey'in Harâbât'ın neşrine tepki göstermesinin sebeplerinden birisini de şu satırlardan öğreniyoruz : «Müessis-i Hürriyet oldukları hâlde, millete hakikat yerine hayâlât ile uğraşmağı tavsiye ettiler de, ânın için Shakespeare'in, Molière'in fantomları gibi bulunduğu mezâr-ı fenâdan çıkararak, hayâlât kisvesinde bir arkadaşına işittirmeğe mecbûr ola.»⁽¹⁴⁴⁾

Namık Kemal, Ahmed Midhat Efendi'yi pek sevmez. Mektuplarında yer yer onu küçültücü cümleler bulunur. Kendisine yazdığı mektuplarda sözü hakarete vardırır. Ne şârlatanlığını bırakır ne edepsizliğini Kemal'in

(139) a.e., C: II, s. 348.

(140) a.e., C: I, s. 317.

(141) a.e., C: II, s. 337.

(142) a.e., C: I, s. 346.

(143) a.e., C: I, s. 327.

(144) a.e., C: I, s. 330.

bu favrı, Miñhat Efendi'yi edebî açıdan tenkid ederken de değişmez. «Ben Eyvah» falan gibi galat-ı tabi'at mevlidâtına zâten tiyatro demiyorum ki...»⁽¹⁴⁵⁾ diye yakınır. Paris'i görmeden «Paris'te Bir Türk»ü yazmak «Şarlatanlık değil midir?»⁽¹⁴⁷⁾ diye soran Kemal Bey'e göre Midhat'ın kalemi «hâme-i nuhûset-beyân»dır.⁽¹⁴⁸⁾ Kemal Bey, Midhat'ın yeryüzünde Bir Melek isimli eserini çok ağır bir şekilde eleştiriyor. Kahramanına söylediği şiirlerde vezin, kafiye noksanlığı yanında manâ da bulamıyor. Tasvirleri çok âmiyane buluyor. Ahlâkî yönden de şu hükmü veriyor. «Etibba Midhat Efendi'nin re'ylne mutabakat hâlinde bulunursa cem'iyet-i beşerîyye yâ yaşamaz, yâ nâmûssuz yaşar.»⁽¹⁴⁹⁾

Ahmed Midhat'ı kasederek «Benden, Hasan Mellah gibi bir eser istemiş» diyen Kemal, sözüne şöyle devam ediyor : «Bu neye benzer bilir misin? Bir kâtibe bir lağımcının, yalnız kalem kullanmak faide etmez; ben o kadar marifetliyim ki, boğazıma kadar necasete dalarım; sen de gel, yaptığımı yapabilirsen, o vakit dirâyetini tasdik ederim demesine, aynıyle benzer. Ben nasıl Hasan Mellah yazabilirim? Cünûn getirsem, o kadar saçma söyleyebileceğime emin değilim.»⁽¹⁵⁰⁾

Ahmed Midhat'ı böyle kıyasıya, yer yer küfre varan sözlerle eleştiren, sıra siyasî anlayışa gelince daha da sertleşen, hırçınlaşan Kemal Bey, Ahmed Midhat'a göndermiş olduğu 22.10.1882 tarihli mektubunda daha yumuşak davranıyor. Hem Kemal'i hem de Midhat Efendi'yi değerlendirebilmek amacıyla bu kısa mektubu aynen alıyorum :

«Midhat,

Birbirimize dargınız; fakat bu dargınlık birbirimizin hâlini takdir etmemek, biribirimize hîn-i hâcette mürâcaat edememek derecesine gitmesine senelerce biribirimizi adımızla çağırduğumuz veya Türkçe'si senli-benli görüştüğümüz mâni'dir.

Edebiyat-ı Garbîye ile, taassub hakkında olan bendini, sûret-i mahsûsada tebrik ederim. Sen, benden böyle bir mektup almağı me'mûl etmezdin ya? Hayır, işte ben de senden o kadar ciddi, o kadar cesûrâne bir bend neşredebileceğini ümid etmezdim. Niçin me'mûl etmezdin diye sorma; yâhud sorarsan, fikrine mürâcaat et, vicdânına danış; suâlinin cevâbını da sen ver!

(145) a.e., C: II, s. 466.

(146) a.e., C: II, s. 392.

(147) a.e., C: II, s. 267.

(148) a.e., C: III, s. 8.

(149) a.e., C: IV, s. 660. (658-661).

(150) a.e., C: II, s. 320.

Dinle, daha söyleyeceğim var. Ben rüşvet-i kelâmiyyeyi sever takımdan değilim. Burasını pek a'lâ bilirsin; hattâ mevcûdiyyetini bildiğin kadar bilirsin. O cihetle, mukaddimeyi aşağıda isteyeceğim hımmet için bir mukaddime kıyâs etme!

Sana bir makalecik gönderiyorum. Vakit'e resmen yazdırabilirdim, fakat ikrâh ile birşey yazıldığını istemem. Nâmus nâmına, Tercemân'ın ilk nüshasında neşrolunmasını isterim.

Edebiyat bahsine ben de karışacağım. Allah cezânızı versin! Sen şöylesin, sen böylesin diye, beni edebiyatca şahid-i vâhid derecesine i'lâ ettiniz. Çâresiz, hüküm yolunda birşey yazacağım. Hepinizi te'dîb edeceğim; fakat edebiyat-ı cedîde tarafdârlarını, hafif bir dokumakla okşayacağım. Edebiyat-ı atika tarafdârlarına da, kalem yerine bir süpürge sapı sallayacağım. Yazacağım şey, Tercemân'a gelecek ya, beğenirsen basarsın.»⁽¹⁵¹⁾

Kemal, edebiyat-ı cedîde taraftarı, gayretkeşi olan Recaizâde Ekrem'i çok sever. Onun eserleri hakkında fikirlerini söylerken çok dikkatli davranır, âdeta, tenkid için kullandığı kelimeleri seçer. Bir mektubunda şöyle der:

«Mes Prisons'u aldım; sâir eserlerinden aşağı buldum. Efkâr-ı ahrârânesi senin mertebende bulunanlar için, doğru söz dokunaklı da olsa yine elbette müdâhaneden ziyâde makbule geçer; anın için muâhazaya ibtidar ediyorum. Ta'rizâtımın ekseri sana değil, mü'ellifine aittir.»⁽¹⁵²⁾

Kemal Bey, Mes Prisons tercümesindeki itirazlarını da şöyle sıralıyor: «...kafiye-perverlik ziyâde. Bazı nâ-ma'rûf ıstılahlar var. Tetâbü'-i izâfât dahi bazı yerlerde hadd-i cevâzı geçmiş. Bâ-husûs ki, kitâbın ibtidâsında olan mebhaslar ile sonunda olan mebhaslar, bir lisân-ı edebde değil... Evvelkileri biraz fasıh edivermek, senin için güç birşey değil idi.»⁽¹⁵³⁾

Ekrem'i tercüme değil de telif eser yazmaya teşvik eden Kemal Bey, «Mes Prisons tercemesi ve husûsiyle o tercemenin mukaddimleri, hem müterciminin hem de edebiyatımızın pek çocukluk zamanına tesâdüf etmiştir. Binaenaleyh ânınla hiçbir şeyde istişhâd edemeyiz.»⁽¹⁵⁴⁾ diyerek onu kırmadan yönlendirmeye çalışıyor.

Kemal Bey, Ekrem'in Atala'sını da bir mektupla eleştirir. Küçük bir kusur dışında «Atala'nın tasavvur ve tertibi âlâdır.» der. Bazı teşbihlere,

(151) a.e., C: III, s. 169.

(152) a.e., C: I, s. 345.

(153) a.e., C: I, s. 345.

(154) a.e., C: I, s. 430.

(155) a.e., C: I, s. 285-287.

tercüme hatalarına, fesahat açısından incelenince göze çarpacak dikkatsizliklere işaret eder.⁽¹⁵⁶⁾

Kemal Bey, Hâmid'in çalışmalarını her zaman desteklemiştir. Onu elinden geldiğince teşvik etmiş. Bazan onun tarzında eserler vermiştir. Kendisini «hatt-ı ittisâl» sayarak edebiyatımızda müceddidliği Şinasi veya Hâmid'e vermiştir. Bir mektubunda Hâmid'e «nereden yeni şiir yolu açtın da, beni bu kadar tekellüflere düşürdün»⁽¹⁵⁶⁾ diyen Kemal, başka bir mektubunda, kendisiyle mukayese ederek, Hâmid'in değerini şöyle ortaya koyuyor :

«O ne demek? Benim kadar ilmin olsa imiş, murûr-ı zaman ile belki Lana yetişebilir imişsin! Müdâhinler ağızından çıkarsa, söz güzel; fakat sana yakışmaz. Benim o azametli ilim nereden sâbit oluyor; sana o tevâzu'lu cehil neden iktizâ ediyor. Baņa yetişmek için murûr-ı zaman ihtiyâcını hangi mes'eleden dolayı beyân ediyorsun? Daha yetişib de ne yapacaksın? Omuzuma mı sıçrayacaksın; yoksa şimdiden kırk yaşında olmağı mı merak ettin- Sen kalbinden tamamiyle eminsin ki Türkçe'de yazı yazmak bizim yazdığımız tarzlara münhasır ise, benim kadar, hattâ bazı yerlerde benden iyi, fakat birtakım yerlerde de benden fenâ yazı yazıyorsun; işte o kadardır ol hikâyet/Bâkisi güzâf-ı bî-nihâyet... Ben mertebe-i cehlîmi bilirim, diyorsun. İşte sana bir ibare söyleyim ki senin ibârenden güzeldir: Ben hem kendi mertebe-i cehlîmi, hem senin derece-i İrfânını bilirim. Senin benimle muhüveren vâsita-ı istifâde değildir; âdetâ bizim fukara hocalarımızın medreselerde i'tiyât ettikleri müzâkeredir. Benim maksadım ise kendi ilmimi tasdik ettirmek değil, arkadaşlığımı tasdik ettirmektir. Mektuplarımızın hepsini bir yere toplarsak, bu fikirde bulunduğuma delâlet eder.»⁽¹⁵⁷⁾

Kemal, Hâmid'in Mâcerâ'yı Aşk ve İçli Kız isimli eserlerini okumuş, beğenmiş onun hakkında Ekrem'den bilgi istemiştir.⁽¹⁵⁸⁾ Onun eserlerinin kaynağının Batı olduğunu anladı. Aşırılıklarını yer yer düzeltmeye çalışmıştır. Onu tenkid edenlere mektuplarında cevap yetiştirir: Duhter-i Hindü'yu eleştiren Rif'at Bey'e «Duhter-i Hindü'dan «bana terceme et de anlat» mes'elesi, göze çarpacak şeylerdendir; vâkı'a pek çok tiyatrolarda emsâli görülmüştür; hattâ büyük üstâdların da vardır. Ma'amafih hilâf-i tabi'at olduğunda şüphe yoktur. Vaktiyle Hâmid'e ihtâr etmiş idim. Duhter-i Hindü, oynanmak için yazılmamış, okunmak için yazılmış. Esasen tiyatro değil —Avrupa'daki pek büyük şairlerin bir çok âsârı gibi— tiyatro şeklinde yazılmış bir hikâyedir.»⁽¹⁵⁹⁾

(156) a.e., C: II, s. 422.

(157) a.e., C: II, s. 449-450.

(158) a.e., C: I, 378-379.

(159) a.e., C: II, s. 190.

Vatan şalri Duhter-i Hindû'yu Ebuzziya Tefik'e karşı da savunuyor. Diyor ki :

«Hamid»e ettiğın ta'riz hakikaten münâsebetsiz bir gevezelik idi. Benim i'tikadımca Duhter-i Hindû velev latife sûretiyle olsun, hedef-i istihzâ olacak eserlerden değildir. K r gözlerin etrafına baktığı sırada, Hasan Melah'ı, Hüseyin Fellah'ı neye görmüyor da, Duhter-i Hind 'yu görüyor..... Duhter-i Hind 'ya taarruzda haksızlığın, benim ana m d fa'ada daima hak kazanacağım ve husûsiyle edebiyat hürmetine bu b bda, senin boğazına bile sarılsam, yine her  kil nazarında haklı çıkacağım mes linden ibarettir.»⁽¹⁶⁰⁾

NETİCE

Namık Kemal, Arap harflerinin değıştirilmesine, Lâtin harflerinin kabulüne taraftar görünmüyor. Ancak Türkçe'nin özelliklerine uygun olarak Arap harflerinde ıslahı savunuyor. Eski edebiyatın hayal dünyasına, Acem edebiyatı etkisine karşı  kıyor. Batıdan yararlanmak gerektiğine inanıyor. L kin şarklı olduğunu da unutmuyor.

Eski edebiyat taraftarlarını, bazan haksız olarak, hırpalıyor. Yeni Edebiyat sahasında eser verenleri teşvik ediyor. Onların kusurlarını yumuşak bir tarzda tashih etmeye  alıyor. Kısaca diyebiliriz ki Kemal Bey, edebi tenkidlerinde tarafsız davranamıyor. «Edebiyat-ı sahiha» dışında saydığı eserleri yok etmeye  alıyor. O, edebiyatın tabiat ve hakikate uygun olmasını, ahl k ve fazilete hizmet etmesini istiyor.

(160) a.e., C: II, s. 324-325.

Approved by the Board of Directors of the Corporation on this 10th day of June 1964.

Secretary

Witness my hand and the seal of the Corporation at New York, New York, on this 10th day of June 1964.

[Signature]

Witness my hand and the seal of the Corporation at New York, New York, on this 10th day of June 1964.

Witness my hand and the seal of the Corporation at New York, New York, on this 10th day of June 1964.

Approved by the Board of Directors of the Corporation on this 10th day of June 1964.

752

1869 yılında çıkan yangından önce yapıldığını tahmin ettiğimiz "**Samsun şehir planı**"na göre, şehrin meskun alanı yaklaşık olarak 390 hektar civarındaydı. Şehrin meskun ve gelişme alanı, bağ-bahçe, mezarlıklar, sazlık ve bataklık alan olmak üzere toplam 100 hektar olan alanın kullanım şekli ve bu kullanımın dağılışı söz konusu şehir planında gösterilmiştir (Harita-3, Harita-4).

Şehir İçi Arazi Kullanımı:

Samsun şehir planındaki dağılışlar esas alınarak yapılan gruplandırmada şehir içi arazi kullanımı şu şekildeydi. Selçuklular tarafından yapılan kalenin çevresinde meskun mahal yer almaktaydı. Meskun mahallin çevresindeyse bağ ve bahçeler yer almaktaydı. Planda şehirdeki su deposundan mezarlıklara, bağ ve bahçeden eğimli alanlara kadar birçok unsur tesbit edilmiştir. Şehrin muhtemel gelişme alanı da planda gösterilmişti. Plana göre meskun alanı bağ ve bahçeler çevreliyordu. Bağ ve bahçeleri ise eğimli alanlar sınırlıyordu. Yerleşmeyi ve bağ-bahçeleri sınırlayan eğimli alanlar planda tarama yöntemi ile gösterilmişti. Aslında eğimli alanlar sadece meskun alanla bağ-bahçeleri sınırlamıyor, aynı zamanda şehrin muhtemel gelişme yönlerini de belirliyordu. Şehrin kuzeye doğru gelişmesi mümkün değildi çünkü, kuzeyde sazlık ve bataklık alan yer alıyordu. Meskun alanın batıya doğru gelişmesini eğimli alanlar sınırlamaktaydı (Harita-3). Yerleşmenin gelişmesi için en uygun yön güney idi ki, bu yön şehir planında da muhtemel gelişme istikameti olarak belirlenmişti. Bu gelişmenin sağlanabilmesi için de şehir yöneticilerinin tedbirler aldığı anlaşılmaktadır. Yeni yapılacak devlet dairelerinin şehrin güneyinde yapılması ve bu yolla yapılaşmanın Mert ırmağı yönünde olması kararlaştırılmıştır (B.O.A., MV. No:22472).

* Belli bir ölçek dahilinde yapılan şehir planında yapılış tarihi yoktur. Ancak 1869'da çıkan yangında şehrin tamamı yanmıştır. 26 Ekim 1863 tarihli bir arşiv kaydına göre hükümet konağı olarak kullanılan Abdullahpaşa konağında bahsedilmektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Meclis-i Vâlâ (MV) Nr. 2240). Bu Konak Şehir Planında gösterilmiştir ki, yangından sonra bu konakla ilgili kayıt bulunamaması konağın yangınla yok olduğunu göstermektedir. Ayrıca planda yeni yapılacak limandan bahsedilmektedir ki, yine 1863 yılına ait arşiv belgelerinde yeni yapılacak limandan bahsedilmektedir. Çalışmamıza konu olan şehir planının ölçeği yaklaşık olarak 1/2500'dür. Bu ölçekli planda sokaklar ve hatta bağ ve bahçeler arasındaki patikalar bile gösterilmiştir. 1869 yangınından sonra Fransa'dan şehir plancısı getirilerek yeni bir şehir planı yaptırılmıştır. Bu planda caddeler ve sokakların birbirini dik kestiğini 1320 Trabzon Vilayet Salnamesi'nden öğreniyoruz. Şayet elimizdeki plan yangından sonra yapılmış olsaydı ölçeğinden dolayı caddeler ve sokakların birbirini dik kestiği görülmesi gerekirdi. Bu dahi B.O.A.'deki Samsun şehir planının yangından önce muhtemelen 1860-1869 yılları arasında yapıldığını göstermektedir.

Şehirde meskun alanın güney sınırını Karantinahane ile şehrin üç mezarlığından birisi oluştururken, kuzeyde yerleşmeyi sazlık ve bataklık alan sınırlamaktaydı. Batıda ise meskun alan sınırını bağ-bahçe ve eğimli alanlar belirlemekteydi. 1860'lı yıllardaki şehir planı ile bugünkü durum karşılaştırıldığında dikkati çeken bir husus da; çalışmamıza konu olan planda kıyı çizgisi Yeni Cami, Yalı Cami, Cami-i Kebir (Büyük Cami) bahçe duvarları boyunca uzanmasına karşılık, 1960'lı yıllardan sonra denizin doldurulmaya başlanması ile birlikte bugün kıyı çizgisi yaklaşık olarak 150-200 m. gerilemiştir.

Cedid (Toraman Tepe) yamacının eteğinde denize doğru uzanan sazlık ve bataklık alanın yazın sıcak günlerinde sıtmaya sebep olduğu ve belediye tarafından doldurulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır (1320 Trabzon Vilayet Salnamesi s. 232).

Şehirde kuzey, batı ve güneyde olmak üzere üç mezarlık bulunmaktaydı. Bunlardan kuzey ve güneydeki zaman içerisinde kaldırılmış sadece batıdaki kalmıştır. Bu mezarlık muhtemelen şimdiki Kökçüoğlu Mezarlığı'dır.

Samsun'u doğusuna bağlayan yol Mert ırmağını, kıyıda yaklaşık olarak 500 m içeride yapılmış olan bir köprü ile aşmaktaydı. Özellikle bahar ve kış aylarında yağışlar ve kar erimelerine bağlı olarak suyun kabarmasından dolayı Mert ırmağının aşılmasında güçlük çekildiği ve bunun önüne geçilebilmesi için Mert ırmağı üzerine köprü yapılması hususunda vesikalar olduğu da görülmüştür. Samsun şehir planında batıdaki mezarlığın hemen altında bir su deposu işaretlenmiştir. Şehirde içme ve kullanma suyu temininin en önemli problemlerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Gene 1320 (1904) tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi'nde şehir suyunun Mert ırmağından getirildiğinden bahsedilmekte, suyun her mevsim bulanık aktığı, tortu bıraktığı, kireçli olduğu ve bu sudan içenlerde bir takım hastalıkların görüldüğü ifade edilmektedir.

Şehrin Fonksiyonu:

Şehrin çevresinin bağ ve bahçelerle çevrili olmasına karşılık, liman, karantinahane, buğday pazarı, zahire ambarı ve İngiliz Konsoloslugu gibi fonksiyonel unsurların yanısıra büyük şehir ve kasabaların ekserisinde bulunan **Çarşı Ağalığı** memuriyetinin (B.O.A. M.V. 2240)'de bulunması esas itibari ile şehrin bir **ticaret ve liman** şehri olduğunu göstermektedir. Şehir planında liman gösterildiği gibi, limanı kuzeybatıdan esen rüzgarlardan ve batı-doğu is-

tikametinde akan kıyı akıntılarından korumak üzere yapılmış olan mendirek de gösterilmiştir.

1850-1869 yılları arasında şehirde 9 cami, 3 medrese, 4 hamam bulunmaktaydı. Bu camilerin hemen hemen tamamı bugün ibadete açıktır.

Şehir planında yerleşmenin güneyinde karantinahane bulunduğu görülmektedir. Karantinahane ve civarına hükümet konağının yapılacağı 1863 yılına ait vesikalarda belirtilmektedir. Şehirde üç önemli konak bulunmaktadır. Bu konaklardan ikisi meskun alan dışında yer alıyordu. Bunlardan güneybatıdaki İngiliz Konsolosluğu'na ait idi. Deniz kenarında bulunan ve Merhum Abdullah Paşa Konağı olarak belirtilen konak ise Hükümet konağı olarak kullanılıyordu (Harita-4).

Gümrük, zahire ambarları, buğday pazarı ve limanın birbirine yakın olduğu da plandan anlaşılmaktadır (Harita-4). Bu da esas itibarı ile limandan yükleme ve boşaltmanın tahıl türlerine bağlı olduğunu göstermektedir.

Mert ırmağının batı kenarında bir tabakhane (deri işleme) bulunuyordu.

Şehirde kale dışında dört tane tabya bulunmaktaydı ki, bu o dönemde liman veya kıyı şehirleri için savunmanın büyük bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tabyalardan ikisi şehrin kuzeyinde yer alırken ikisi güneyindeydi.

Gelişme Süreci:

Samsun şehrinin 1850'den itibaren başlayan yatay yönde gelişmesi I.Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. I.Dünya Savaşı'nın çıkması ile başlayan durgunluk 1945'e kadar devam etmiştir. 1945'ten sonra şehir nüfusunda yeneden artma başlamış, bu artış 1950 ve daha sonraki dönemlerde de hızlanarak devam etmiştir.

Şehirlerin zaman içerisinde sundukları hizmetlerin çeşitlendiği, bu hizmetlerin üretilebilmesi ile artan nüfusun konut ve istihdam ihtiyacının karşılanabilmesi için alan bakımından hızla büyüdüğü, bu büyümenin yatay ve dikey olmak üzere iki yönlü olduğu dikkati çekmektedir.

Şehrin alanınının 1850-1869 yılları arasında yaklaşık olarak 30 ha., 1950'de ise 256 ha. olduğu tahmin edilmektedir. 1965'de 386 ha., 1985'de 1304 ha. olan şehrin alanı 1985-1990 yılları arasında yapılan idari düzenlemelerle 3.552 ha.'a çıkmıştır.

1950'ye kadar olan dönemde Samsun-Sivas demiryolunun hizmete girmesi, Samsun limanının inşasına başlanması, Samsun'u Ankara'ya bağlayan karayolunun tamamlanması gibi faktörlere bağlı olarak gerek il içinden gerekse il dışından aldığı göçlerle şehrin nüfusu her geçen gün artıyordu. Özellikle 1950'den sonra karayolu ağının kıyı boyunca doğu batı istikametinde gelişmeye başlaması ile Samsun'un etki alanı doğuya doğru genişlemiştir. Bir taraftan şehrin nüfusu artarken bir taraftan da etki alanındaki nüfus kitesinin hızla artması şehrin sunduğu hizmetlerin de çeşitlenmesine yol açmıştır. Bu da şehrin alan bakımından beklenenin çok üzerinde bir hızla büyümesine zemin hazırlamıştır (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Uzuneminoğlu, 1992).

Şehrin tarihi gelişimini gösteren sınırlar arazi çalışması ile tesbit edilebilen yerleşme sınırlarını oluşturmaktadır. Özellikle 1981'e kadar olan dönemde belediye sınırlarını tesbit etmek mümkün olmamıştır. Söz konusu dönemde belediye sınırları ile şehir sınırının aynı olmadığını, belediye sınırının fiziki şehir sınırının içerisinde kaldığını ifade etmek mümkündür. Buna bağlı olarak da, özellikle yoğun nüfus alma ve etki alanının genişleme döneminde belediye şehrin alan bakımından gelişimini (yatay ve dikey yönde) kontrol edememiştir.

Şehrin 1950'ye kadar olan alan bakımından gelişmesi şöyleydi: Selçuklular'ın kurduğu ve bugünkü Hançerli, Pazar ve Kale mahalleleri arasında olduğu tahmin edilen yerleşme doğu yönünde özellikle kıyı boyunca gelişmişti (Harita-2,-2A). Bu gelişme yönünün belirlenmesinde yüzey şekillerinin etkisi varsa da yukarıda belirtildiği gibi, şehir gelişme alanını güneye doğru dar kıyı boyunca belirlenerek bu doğrultuda yapılaşmanın teşvikinin de etkisi vardır. Bu konuda en iyi örneği halen kullanılmakta olan hükümet konağı oluşturmaktadır. Hükümet konağı yerleşmenin yönünün güneye doğru olmasını teşvik için şimdiki yerine yapılmıştır. Şehrin gelişme yönü üzerinde etkili olan diğer faktörler ise, **demiryolu ve karayolu** ile ilgilidir. 1933 yılında faaliyete geçen Samsun-Sivas demiryolu ile, daha önce faaliyete geçen Samsun-Çarşamba demiryolunun gar binası yerleşmenin güneyinde yapılmıştı. Ayrıca Samsun'u Doğu Karadeniz'e bağlayan karayolunun da bu istikamette uzanması yerleşmenin güneye doğru gelişmesine zemin hazırlamaktaydı. Burada bir başka husus üzerinde daha durmak gerekir. 1869 yılında çıkan yangından sonra şehrin imarı için yaptırılan şehir planı yangın sonucu tamamen harap olmuş mahallelerle şehrin gelişme alanında uygulanabilmiştir. Bunu Saathane

Meydanı ve çevresindeki birbirini dik kesen, birbirine paralel uzanan sokaklardan anlamaktayız. Ayrıca planın XIX. yüzyılın son dönemleri ve XX. yüzyılın başında şehir gelişme alanı olarak belirlenen istikamette uygulandığı da anlaşılmaktadır. Şimdiki Ondokuz Mayıs Bulvarı'nın güneyinde kalan mahallerde sokakların birbirini dik kesip paralel uzanmaları bunu açıkça göstermektedir. Öteyandan şehrin kuzeyinde yerleşmenin gelişebileceği düz alanın sazlık ve bataklık olması, bataklık olmayan alanlarda ise, aniden yükselen yamaçların yer alması, yerleşmenin batı ve kuzey yönü yerine güneye doğru gelişmesini teşvik ediyordu. Şehrin gelişme yönünün güneydoğuya doğru ve dar kıyı boyunca olmasında öncelikle yüzey şekillerinin etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Şehrin tarihi gelişimi ve topografik durumunu gösteren haritada (Harita-2, 2A) bunu açıkça görmek mümkündür. Dar kıyı boyunca doğuya doğru gelişen şehir 1950'li yıllara gelince Mert Irmağı'nın doğu kenarına geçmiştir. Genel olarak yerleşmenin önce düz kıyı boyunca gelişerek Mert Irmağı'na kadar uzandığı, daha sonra ise hafif eğimli yamaçlara doğru tırmandığı anlaşılmaktadır.

Şehir nüfusunun 100.000'i geçerek 107.515'e ulaştığı 1965 yılında alanı yaklaşık olarak 386 hektarı bulmuştur. 1950'den sonra şehrin gelişmesi şöyleydi: 1950'li yılların son döneminde binalar hafif eğimli yamaçlara doğru tırmanmaya başlamıştı. 1-2 hatta 3-4 katlı binaların bu yamaçlar üzerinde tek tük de olsa yapıldığı görülmekteydi. Doğuda 40 m. eşyükseltisi ile sınırlanan ikamet alanı batıda 70 m. eşyükseltisine kadar çıkıyordu (Harita-2,-2A). Şehir genelinde yerleşme dokusunun sıklaşmaya başladığı bu dönemde, özellikle Mert Irmağı'nın her iki yakasında kıyıda iç kesimlere doğru hızlı bir yapılaşma olmuştur. Eğimi artan yamaçlara doğru tırmanmayı sürdüren evler Kökçüoğlu Mezarlığı'nı da çevrelemiştir. Ayrıca bu dönemde eğimin birden bire artmasından dolayı yerleşilemeyen Cedid yamaçlarının da yerleşmeye açıldığı dik-kati çekmektedir.

Şehrin tarihi gelişimini gösteren harita incelendiğinde yerleşmenin önce kıyı boyunca yayıldığı, daha sonra hafif eğimli yamaçlara doğru tırmandığı anlaşılmaktadır (Harita-2, 2A). Ancak şehir merkezinden uzaklaştıkça, hem kuzeybatıda hem de güneydoğuda yerleşmenin birden bire kesintiye uğradığı dik-kati çekmektedir (Harita-2, 2A). Kıyıda yerleşmeyi sınırlayan Samsun Koyu'nu oluşturan kuzeybatıdaki Toraman Tepe ile güneydoğudaki Çadırli Tepe (Derbentburnu)'nin denize doğru çıkıntı yaparak kıyıdağlı bir duvar gibi ani-

den yükselmeleridir. Burada bir daha ifade etmek gerekirse tarihi süreç içerisinde Samsun'un önemli bir liman şehri olması da aslında yukarıdaki cümlede bahsedilen iki tepe veya burun'a bağlıdır.

1970'li yıllara gelindiğinde ise, şehir nüfusu 150.000'i aşmıştı (1975 genel nüfus sayımında 165.000). Hızla artan nüfusun barınma başta olmak üzere alana bağlı ihtiyaçlarını şehir merkezinde karşılamak artık mümkün değildi. Çünkü, merkezde şehrin gelişebileceği alan sınırlıydı. Ayrıca kıydan uzaklaştıkça eğim artıyordu. Bu olumsuz şartlara rağmen, konut veya diğer hizmetlerin üretilebileceği alana olan ihtiyaç, arsaya aşırı talep olmasına yol açmaktaydı. Şehrin gelişme alanı ihtiyacına, Fenerburnu'nun batısında Baruthane Deresi içerisindeki Vakıf Arazisi ile, 1950-1960'lı yıllarda yapılan imar planlarında mesire yeri olarak tesbit edilen Atakum bölgesi cevap veriyordu. Böylece, Baruthane Deresi içerisinde ve Kürtün Irmağı batısında yoğun bir yapılaşma başlamıştır. Atakum bölgesinde çeşitli bakanlıklara bağlı bölge müdürlüklerinin faaliyete geçmesi, toplu konut alanı olarak da Balaç Köyü'nün kuzeyinin seçilmesi, bu alanda bir taraftan kooperatiflerin bir taraftan müteahhitlerin de yoğun bir faaliyete girmelerine sebep oldu. Bölge müdürlüklerinin Kürtün Irmağı'nın batısına yapılması ile bir kere daha devlet daireleri şehrin gelişme yönünü belirlemiş oluyordu. Bu defa devlet daireleri şehrin batı yönünde gelişmesi için ortam sağlamıştı. 1970'li yıllarda fiziki şehir sınırı ile belediye sınırları karşılaştırıldığında, Türkiye'nin diğer büyük şehirlerinde olduğu gibi, Samsun'da da belediye sınırları fiziki şehir sınırlarının içerisinde kalıyordu. Ayrıca, bu dönemde şehir merkezinde bir takım hizmetlerin üretilebilmesi için alan ihtiyacının aşırı derecede artması üzerine, denizin doldurularak yeni kullanım alanlarının kazanılması planlanmıştır. Deniz doldurularak kıyı çizgisi geri çekilmiş ve yaklaşık olarak 200 ha. alan kazanılmıştır. Dolgu alanı üzerinde ulaşım (liman, demiryollarına ait bakım atölyeleri ve depolar ile şehir içinde çalışan minibüs ve otobüs durakları), limana bağlı olarak depolama, ticari ve idari hizmetler ile park-bahçe ve kapalı spor salonu gibi sosyo-kültürel kullanımlar yer almaktadır.

Şehirlerin hızlı ve plansız gelişmesini önlemek amacı ile, 1985 yılından itibaren Türkiye genelinde bir takım tedbirler alınmıştır. Bunlardan birisi de şehirlerde idari düzenlemeler ile, şehrin çevresindeki köy ve köy mahallelerini belediye sınırları içine almak yolu ile şehirlerin alanını genişletmek ve buraları imara açarak, hem şehirlerin hizmet alanı ihtiyacını karşılamak, hem de muh-

temel gelişme bölgesi olacak bu mahallerde planlı yapılaşmayı sağlamaktır. Samsun'da da bu doğrultuda yapılan idari düzenlemeler yapılmış ve şehrin alanı, 1987 yılında, 3.552 ha.'a ulaşmıştır. Böylece şehir tarihinde ilk defa fiziki şehir sınırı, belediye sınırlarının içerisinde kalmıştır. Şehir, alan bakımından genişletilmesine rağmen altyapısının hazır olmamasından dolayı plansız gelişmenin önüne geçilememiştir.

Fonksiyonel Değişim:

Bir liman şehri olarak kurulup gelişen Samsun'un gelişme süreci içerisinde fonksiyonlarında da değişim olduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Bağdat'a kadar çok geniş bir alanın mal toplama ve dağıtma limanı olan Samsun Limanı'nın bu fonksiyonunun Cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkiye genelinde demir ve karayolu ağının gelişmesi ile ortadan kalktığı dikkati çekmektedir. Şu anda Samsun'un fonksiyonel yapısı içerisinde limanın çok tali bir durumda olduğu ifade edilebilir. Buna karşılık İç Anadolu ve Doğu Anadolu'da daralan etki alanının kıyı boyunca doğuya doğru genişlediği görülmektedir. Özellikle 1950'den sonra ulaşım politikasında değişikliğe gidilerek karayoluna ağırlık verilmesi ve Doğu Karadeniz'i İç ve Batı Anadolu'ya bağlayan karayolunun Samsun'dan geçmesi, Samsun'un etki alanının bu defa kıyı boyunca doğuya doğru gelişmesine imkan hazırlamıştır. 1980'li yıllarda Sarp sınır kapısının açılması ve daha sonra S.S.C.B.'nin dağılması ile Samsun'un kıyı boyunca doğuya doğru uzanan etki alanı daha da genişleyerek Kafkas ülkelerine kadar yayılmıştır. Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerinin ticaret merkezi haline gelen Samsun sahip olduğu sanayi tesisleri (Karadeniz Bakır İşletmeleri A.Ş., Samsun Gübre Sanayi A.Ş., Tekel Tütün Sigara Fabrikası, Yem Sanayi, Çarşamba Şeker Fabrikası, Ladik Çimento Fabrikası gibi.) ve küçük sanayi siteleri ile Karadeniz Bölgesi'nin Zonguldak'tan sonra en önemli sanayi bölgesi haline gelmiştir. Ayrıca, çeşitli bakanlıklara bağlı Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerine hizmet sunan bölge müdürlükleri de Samsun'da yer almaktadır. Bu doğrultuda ülke genelinde üretim ve pazarlama faaliyetlerini sürdüren özel şirketlerin Karadeniz bölgesi temsilcilikleri de bu şehrimizde toplanmıştır. Bu yönüyle Samsun aynı zamanda idari merkez fonksiyonuna da sahiptir. Şehir 15.000'i aşkın öğrencinin öğrenim gördüğü Ondokuz Mayıs Üniversitesi ile aynı zamanda bir kültür merkezi konumuna gelmiştir.

Liman şehri olarak kurulan ve gelişen Samsun'un fonksiyonlarında zaman içerisinde büyük değişim olmuş, bölgenin ticaret, ulaşım, sanayi, idari ve kültürel

merkezi olmak üzere çok yönlü fonksiyonları üstlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler:

1850-1860 yılları arasında nüfusu 17.000, alanı 30 ha. olan Samsun'un 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre nüfusu 304.000'e, alanı ise 3.552 ha.'a ulaşmıştır.

Geçen süre içerisinde Samsun Koy'unun kıyısında kurulan yerleşme kuzey, güney ve batı yönlerinde genişleyerek Koy'u kuzeyden sınırlayan Fernburnu ve güneyden sınırlayan Derbentburnu'nu aşarak Bafra ve Çarşamba ovalarına doğru yayılmaya başlamıştır. Bafra yönünde Kürtün Irmağı'nın batısında idari hizmetler ile konut alanları yer alırken, Çarşamba Ovası'na doğru Sanayi tesisleri, küçük sanayi siteleri ve konut alanları birlikte gelişmiştir. Bu arada gelişme alanı sınırlı olan kıyı şehirlerinde (Samsun örneğinde olduğu gibi) denizin doldurularak, bu yolla kazanılan alan üzerinde bir takım idari hizmetler yer almaktadır.

Samsun gibi gelişme alanı sınırlı olan şehirlerde, şehrsel gelişmeye bağlı olarak arsaların normal değerinin çok üzerinde kâr getirmesi, arsa niteliği taşıyan alanların son cm²'sine kadar değerlendirilmesine yol açmaktadır. Özellikle hızlı ve plansız gelişen şehirlerde bunun bir sonucu olarak caddeler ve sokakların daraldığı, ortak kullanılan park, bahçe, otopark, spor tesisi olarak ayrılmış alanların ihtiyaca cevap veremediği görülmektedir.

Gene şehirlerde zaman içerisinde fonksiyonel bakımdan birtakım değişiklikler meydana geldiği anlaşılmaktadır. Fonksiyonel bakımdan küçük bir liman merkezi olarak kurulan Samsun gelişme süreci içerisinde, Orta ve Doğu Karadeniz bölümlerinin ticaret, sanayi, idari, ulaşım ve kültür merkezi haline gelmiştir. Şehrin kurulmasında ve gelişmesinde başlıca faktörlerden biri olan liman fonksiyonu ise kuruluş dönemindeki öneme sahip değildir.

Samsun örneğinde olduğu gibi şehirler çevreye doğru gelişirken, öncelikle **tarım alanlarını işgal etmektedir.** Özellikle gelişmekte olan ülkelerde hızla artan nüfusun başlıca problemlerinden biri yeterli gıda maddesi teminidir. Bir taraftan nüfusun hızla artmasına bağlı olarak gıda maddesi ihtiyacı artarken, bir taraftan da şehirler ve sanayi tesislerinin tarım alanlarını hızla tahrip etmesi gıda maddesi üretimini sınırlamaktadır. Herne kadar tarım teknolojisindeki gelişmeler bugünkü açığı kapatıyorsa da, uzun vadede gıda maddesi üretim miktarı ve bu maddenin üretileceği alana olan ihtiyaç gelişmekte olan ülkelerin başlıca prob-

lemlerinden biri olacaktır. Bunun önüne geçilmesi için **şehirlerin ve sanayi tesislerinin tarım alanlarını işgalinin önüne geçilmesi** gerekir. Şehirlerin tarım alanlarını işgalini önlemek için ise, belli periyotlarla (mesela 25 yıllık) şehirlerin nüfus miktarları, bu nüfusun ihtiyacı olacak konut, sanayi, ticaret ve diğer ortak kullanım alanları tesbit edilerek **şehirsel gelişme kuşakları** belirlenmelidir. İmar planları ve alt yapısı önceden yapılan bu kuşaklar nüfusun artışına bağlı olarak zaman içerisinde yerleşmeye açılmalıdır. Böylece şehirlerin plansız ve çözümü olmayan bir takım sorunlarla büyüyerek içerisinde yaşanılmaz mekan birimleri olmaktan kurtarılması gerekir.

KATKI BELİRLEME

Arşiv çalışmaları sırasında yardımlarını esirgemeyen Dr.Nedim İpek'e teşekkür ederim.

BİBLİYOGRAFYA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, İrade-i Meclis-i Vâlâ Nr.2240

———, Nr. 22472

———, **Samsun Şehir Planı**. Plan Proje Kat. Nr. 810

CUINET, V. (1882). **La Turquie d'Asie**, Paris.

ÇADIRCI, M. (1988) "Tanzimatın Karadeniz Bölgesinde Uygulanması" **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun.

İPEK, N. (1991). **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1896)**. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

KELEŞ, R. (1993). **Kentleşme Politikası**. İmge Kitabevi, Ankara.

KODAMAN, B. (1988). "XVIII. Yüzyılın Sonunda Samsun Gümrüğü" **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun.

TANOĞLU, A. (1944). "**Samsun Şehri**" IV. Üniversite Haftası, İstanbul.

———, (1944). "**Samsun Limanı ve Hinterlandı**" IV. Üniversite Haftası, İstanbul.

TRABZON VİLAYET SALNAMESİ, 1320 ve 1322 Yılları.

UZUNEMİNOĞLU H. (1992). **Samsun Bir Uygulamalı Şehir Coğrafyası**. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

ÜNAL, M.A. (1986). "XVI ve XVII. yüzyıllarda Karadeniz ve Basra Körfezi Ticareti", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun

VADALA, R. (1934). **Samsoun** (Çeviren SARIGÖLLÜ, K. G.Antep, 1944).